

Af Præsteindberetninger fra Ribe Stift i 18. Aarh.

Ved

H. Weitemeyer.

Følgende Uddrag vedrørende nogle sønderjydske Sogne, som tidligere har hørt til Ribe Stift, er tagne af Præsteindberetningerne fra 1760erne til Biskop Jørgen Carstens Bloch, som findes i Ribe Katedralskoles Arkiv. De er blandt andet benyttede til Danske Atlas og af Wiberg i hans Præstehistorie, men kun i mindre Grad. De indeholder en Del Stof, som forekommer mig at have kulturhistorisk Interesse, og som ikke er kommet frem andetsteds, saavidt jeg da ved. Af de ofte meget vidtløftige Præstelister har jeg kun medtaget det, som Wiberg har ladet ligge, eller som nærmere belyser og forklarer, hvad han eller andre har anført om vedkommende. Ortografien har jeg i Almindelighed ikke bibeholdt.

Lø og Møgeltønder Provsti.

I. Lø Herred.

Mjolden Sogn. Indberetningen, af Pastor Gotthard Hansen, er dateret 4. Febr. 1767.

Af Præstelisten: *Peder Andersen Riibe* (Riber), om ham kan meldes, at han, da han rejste hjem om Aftenen fra et Barsel i Hybjerg, blev forvildet i et Snefog, kørte derover i Aaen og druknede (1623). — *Peder Pedersen Hjortlund*, han døde af Stensmerter paa Romøe i Svenskekrigen (1659). — *Peder Mortensen Stauning*, hans Hustru var Else Pedersd., født i Brøns, og var sl. Tolder Hans Outzens Søster fra Brøns (deres Bryllupsvers er vedlagt). I deres Ægteskab havde de et Barn, som døde i sine spæde Aar. — *Hans Schau* (Shou), hans Fader var sl. Hans S., Østersforpagter i Højer. Han havde en Datter Catharina Margaretha. Blev efter nogle Aar (1758) valgt til Præst i Højer. — *Gotthardt Hansen*, hans sl. Fader var Gotthardt H., Forvalter paa Søndergaard, hans sl. Mormoder var Catharina, hans sl. Fader Andreas Christen H., Ejer (o: Arvefæster) til Cuxbul (Kogsbøl) og Søndergaard, hans sl. Moder Elisabeth Hedevig Clausen, Datter af Amtsforvalter Nicolai Cl. i Trøjborg.

Medolden Kirke, dens Navn, da har samme sin Op-rindelse af en Olden-Skov, som er dels ødelagt i Krigstider, men især af Flodens Oversvømmelser. Den menes af somme at være bygt 1558¹⁾. Dens Skikkelse, da har samme en bred og flad Torn, hvor der paa den vestre Ende findes en Fløj, 3 Al. lang og 2 Al. bred, med Aarst. 1692 udi, og paa den østre Ende af Tornet en liden Spir ungeføhr 1½ Al. lang. Den har en Klokke, og det lader til, at der i de ældre Tider har været en endnu. Paa Klokken staar indstøbt: „Da Hr. Albrecht

¹⁾ Kirken omtales første Gang 1386. Se bl. a. Haupt, Bau- und Kunstdenkm. II p. 591.

Scheel¹⁾ Admiral var Slotsherre paa Riberhus, da Hr. Dr. Iver Hemmet var Biskop og Magidius Ærkedegn i Ribe. M. Petrus og Lucas Melchior me fecit 1671 (o: 1621). Hr. Peder Andersen var Sognepræst og Hr. Peder Andersen Kirkevæрге til Medolden“. Kirkens Hartkorn, da har samme 24 Ørter Byg, deraf faar Præsten til Brød og Vin 4 Ørter, Kirken faar de øvrige 20, som er 240 Skpr. Byg. . . . Jus vocandi henhører til Trøjborggaard, hvis Ejer er højgrevl. Frederik af Moltke, men jus patronatus hører til Biskopperne af Ribe.

Kongetiendens Hrtk. og Ejer, da hører samme, saavidt jeg har kunnet erfare, Kongen selv til.

Præstegaardens Hrtk. beløber sig til 8 Tdr. 4 Skpr. 1 Fdkr. 1 Alb.

Sognets kontribuerende Hrtk.: Hrtk. over Trøjborg Gods: Forballum 71-5-3-1-, Medolden 42-5-1-2³/₄-, Ottersbyl 15-6-0-1-; Hrtk. over Schackenborg Gods 92-2-0-1¹/₂-.

Medolden By har, før der blev bygget en Kirke, ligget til Døstrup Menighed, *Ottersbyl* har i ældre Tid ligget til Scherbek Menighed, *Forballum* har ligeledes fra gamle Tider ligget til Ballum Sogn, og til et Bevis tjener det endnu, at Præsten i Ballum nyder den halve Tiende af Rug, Byg og Havre, saa at Medolden Præst faar den anden halve Part og den hele Smørtiende. — *Hybjerg* er et Sted, som bestaar af 2 hele Gaarde. I forrige Tider har der været 3 Gaarde mere, men er bleven ødelagt ved Floden.

De, som nyder Sognets Almisse, plejer at være 5 til 6 Personer, nu er de 5. Efter gjorte Indretning

¹⁾ Det er Rigsadmiral Albert Skeel, d. 1639.

gives der af Sognet til deres Underholdning: i Rug 48 Skpr., i Malt 57 Skpr., i Penge 30 Mk. 8 Sk. Dette bliver uddelt, ligesom der er fattige, sygelige og elendige til.

Her findes ingen Herregaarde. Per traditionem fortælles, at der har været en S. Ø. for Kirken og nær ved Aaen, som hed *Tranhjerggaard*, hvoraf Rudera endnu kan ses; samme er ventelig bleven ødelagt ved Floden. Om Ottersbyl meldes, at der i dens Enge har ligget en Herregaard ved Navn *Fahreguarde*, men af samme findes slet ingen Kendetegn.

S. for Medolden By ligger et Bjerg, som kaldes *Arendshøje*. En Høj mellem Medolden og Ottersbyl kaldes *Salthøje*. En Høj kaldes *Møllebjerg*, den kan pløjes, saas og høstes.

I Sognet saas lidet Rug og Havre, men Byg er det meste. Agerlandet lider en ubodelig Skade af Havets Oversvømmelser. Den allerstørste Skade sker om Foraaret, naar Landet kan være tilsaaget, at den hele Sæd fordærves, og man mange Gange maa saa paany. Den samme Skade maa Rugen ofte udstaa om Efteraaret, naar det er saaget. Englandet er det bedste her, dog ligeledes stor Farlighed underkastet; det sker ofte midt i Slætten, naar det blæser haardt af Sydsydvest; Høet kan i vore Enge ved Aaen blive rent bortskyllet og fordærvet.

I Aaen S. for Byen kan man om Foraaret, men især om Efteraaret, naar Vandet ej vil hindre, faa nogle Aal, Gedder og Skaller, dog ikke mere end som til fornøden Brug.

Over Aaen gaar der en Færge bestandig; før

samme kom, var der en stor Bro, hvoraf Pælene, naar det er lavt Vand, endnu kan ses; men da Broen ved Flodens Heftighed blev ruineret og borttaget, blev i samme Sted sat en Færge, som bedre kan staa sig.

Randerup Sogn. Indberetningen, af Pastor Caspar Hansen, er dateret 2. Septbr. 1767.

Af Præstelisten: *Truels Jacobsen*, som var Munk i 16 Aar, Reformeret, og var siden luthersk Præst i 13 Aar (d. 1566). — *Jens Jacobsen Hygum* blev Sognepræst 1730 (Wiberg: 1729); hans Fader var Jens Petersen, Sognepræst til Hygum, hans Moder Maren Jacobs. Havde med sin Hustru 2 Sønner og 4 Døtre, hvoraf alene 3 Døtre uforsørgede efterlever. — *Caspar Hansen*. Hans Forældre havde 6 Børn, hvoraf alene Caspar og Christian efterlever, hvilken sidste er Overvisitør paa Toldboden paa St. Croix. Da hans (Faderens) Hustru døde 1740, indlod han sig i andet Ægteskab med Salome Eleonora Thims, udi hvilket Ægteskab han havde 12 Børn, saa han i alt var Fader til 18 Børn, 12 Sønner og 6 Døtre. Den ene af disse Sønner, Jørgen Hansen, er nu norsk Postmester i Helsingør efter sin sl. Fader, som døde 1765 . . . Siden Caspar blev Kand. (1756), var han i København, hvor han ofte prædikede saavel for Hr. Bildsøe ved Holmens Kirke som for Hr. Lemming ved Nicolai Kirke, for hvilken sidste han et helt Aar forestod 7 Slets Prædikenen i Vor Frue og Helligg. Kirker, ligesom han ogsaa ofte prædikede Kabinetsprædiken for adskillige høje Herskaber, ibl. a. for Grevinde, Gehejmeraadinde Gersdorff, indtil han 13. Oktbr. 1760 af det asiatiske Kompagnis Direktører blev kaldet til

Skibspræst paa China, hvilken Lykke tilfaldt ham ved Lodtrækning, efter at han med mange flere Candidati havde prædiket for Direktørerne over den af dem selv foreskrevne Tekst. Efter hans Hjemkomst i 1762 blev han igen forlangt af Kompagniet til at udgaa som Skibspræst paa China, hvorfra den allerede forsøgte Fare og Besværlighed holdt ham tilbage. S. Aar ægtede han The- og Porcellænshandler Suhms ældste Datter Gunild Lauritzd., udi hvilket Ægteskab han paa denne Tid er velsignet med en Søn, Christian Frederik, og en Datter, Anna Margaretha. 1763 blev han af Kmhr., Overhofmarskallen beordret at prædike for hans Fru Grevinde, medens hun laa inden Kirken (?), og da dette sidste Gang skete, blev han uden at have søgt eller vide noget af denne Vacance, straks efter at Prædiken var holdt, af Grevinden leveret skriftlig Vocation paa Randerup Sognekald samt 30 Rd. til at løse den kgl. Konfirmation.

Kirken er meget gammel, vil de fleste gamle Folk mene. Der findes vel adskillige gamle Aarstal inde i Kirken, paa Prædikestolen, Altertavlen og a. St., men man holder for, at de er sat derpaa, naar det har været under Reparation og Opmaling. Uden paa den vestre Side af Taarnet staar i Jærn 1763, men da fik just Taarnet en haard Reparation. Kirken er til Dels opført af firkantede Kampesten, dels og af Mursten. Paa Taarnet findes intet Spir, dog er det noget højere end Kirken. I Taarnet er kun en liden Klokke¹⁾. Kirkens Længde er i alt 36 Al., dens Bredde 10 Al. . . . Kirkens Ornamenta er fig.: En Altertavle med noget Billed-

¹⁾ Se Haupt, II p. 600, og Søren Abildgaard, Sønderj. Aarb. 1906 p. 108.

huggerarbejde paa, som er malet, men nu forfaldent, hvorpaa staar 1755. Straks ved Alteret staar en liden Træpyramide, hvorudi er et lidet Skab med Laas og Nøgle til, ventelig til Kalk og Disk indrettet, som er givet af Biskop Morten Juul 1484. Da den gamle Kalk og Disk var ubrugelig, hvorpaa stod: Frau Anna Dorte v. Buchwalten geb. Rantzovin vom Hause Troyborg 1692, gav nærv. Kirkeværge, Gehejmerraad og Overhofmarskal Chr. Fredr. Moltke hans Grevinde en ny Sølv Kalk og Disk, som udvendig er forgyldt, hvorpaa er udstukket deres adl. Vaaben samt fig. at læse: Ida Hedevig Græffind v. Moltke geb. v. Buchwalden in Troyborg 1763. Fremdeles findes i Kirken to Tavler med Præsternes Navne paa siden Reformationen, en do. med Hr. Broder Petersen Pædopolitani, Hustrus og Børns Navne paa [Præst her, † 1685] samt et Skab med 4 Billeder udi.

Kirkens Tiende bestaar af 6 Ørter Rug og 6 Ørter Byg, hvoraf gives til Brød og Vin 1 Ørte Rug og 1 Ørte Byg. Ellers har Bønderne i Sognet denne Tiende i Fæste, dog staar kun to Mænd for Fæstet, nemlig Peter Petersen i Randerup og Mads Nielsen i Lunde, og faar de Fæstet hos Biskoppen i Ribe, eftersom han har Overinspektion over Kirken.

Kirkelanderierne hører nu forrige Sognepræsts sl. Hygums Arvinger til, hvoraf de aarlig svarer til Kirken i Landgilde 7 Mk. 3 Sk., af 14 saakaldte Kirkens Køer¹⁾ gives aarlig til Kirken pr. Stk. 1½ Sk.,

¹⁾ Kirkens Ko eller Jærnko var Betegnelse paa en Ko, der ejedes af Kirken, men mod en vis aarlig Afgift for stedse blev overladt en Gaard til Brug; naar den døde, skulde den straks erstattes af Brugeren med en anden, hvorfor den ogsaa kaldtes „udødelig Ko“ („Eisernes Vieh das stirbt nie“)

af 3 Huse i Randerup svares til Kirken aarlig pr. Stk. 1 Mk. Endelig har Kirken nogle Stolestadepenge af Kaadnerne, ellers har den ingen Legata.

Hvad Kirkens største Uheld anlangende, da bestaar den mest i de idelige overskyllende Floder, som ved Præstegaardens Fata skal meldes, siden Kirken og Præstegaarden er samme Skæbne underkastede, eftersom de ligger hinanden saa nær.

Kirkens visse aarlige Udgifter er: til Archidiaconus 6 Mk., Cathedratium 2 Mk., Studii Skat 2 Mk. 8 Sk., Konrektor 3 Mk., Skriverne 3 Mk., Provsten 3 Mk., Præsten 3 Mk., Regnskabet underskrives 1 Mk. 8 Sk., Messe- og Alterklædet samt Lystestagerne at holde rene 2 Mk., for Klokken at ringe og Kirken at feje 5 Mk., til den danske Kirke i London 13½ Sk., Fortæring ved Kirkens Regnskab 2 Mk. — i alt 32 Mk. 13½ Sk.

Da Bønderne ingen Underretning ved at give om Kongetienderne, slutter jeg, de betaler dem under det Navn Magasin, som paa Ribe Amtsstue bliver betalt, og at Kongen følgelig selv har sin Tiende.

Sognets Bøndergods' tiendeydende Hartkorn er i alt 119 Tdr. 5 Skpr. 3 Fdkr. 1¼ Alb., Præstegaardens Hrtk. 8 Tdr. 7 Skpr. 1 Fdkr. 1 Alb.

Præstegaarden har stedse lidt megen Skade af Floderne, hvilket af efterflg. kan erfares, som findes i en gammel Bibel Kirken tilhørende. Anno 1638 mellem 11. og 12. Oktbr. om Natten kom her en skadelig Flod, som stod 7 Kvarter høj i Kirken og til Bjælkerne i Præstegaarden. Nytaarsnat mellem 1642 og 43 var atter en stor Flod, og frøs det tillige samme Nat saa stærkt, at man om Morgenen kunde gaa paa Vandet.

I s. Aar paa Palmelørdag var her saa stærkt Snefog, at det skjulte Præstegaarden til midt paa Taget. 1704 2. Advent var Floden saa stor, at ingen kom til Kirken. 1710 mellem 26. og 27. Juli var her en stor og for Høsten meget skadelig Flod. S. Aar Decbr., 4. Advent var Floden atter saa høj, at ingen kunde komme til Kirken. 1714 mellem 8. og 9. Jan. var her en stor Flod. 1715 mellem 13. og 14. Febr. var her en stor Flod. S. Aar Dni. Esto Mihi [2: Søndag før Fasten] kom Floden, ret som Folk kom af Kirke, og stod endnu meget højt om Mandagen. Siden den Tid har her vel været mange skadelige Floder, men ingen større end den, her var 1763 Natten mellem 30. og 31. Decbr., da Vandet stod 1 Al. højt i Præstegaarden; Kl. 8 om Aftenen begyndte Vandet at komme, var højest Kl. 2 om Natten, da det løb ud igen.

I Sognet er ingen Herregaarde, men af 13 $\frac{1}{4}$ Gaard foruden nogle Kaadnerhuse, som Sognet bestaar af, hører de 11 Gaarde til Trøjborg, 1 $\frac{1}{4}$ Gaard til Grevskabet Schackenborg og 1 Gaard til Lygumkloster. Dog vil de Gamle mene, at der tilforn har været en Herregaard her straks Ø. for Præstegaarden, hvor der nu findes en Høj *Søgaardshøj*, og lader det nok, at den har været omgivet med en Grav, men alt ved Floden er blevet ruineret. Ø. for *Søgaardshøj* ligger en anden, nogle kalder den *Krabhøj*, andre *Spindborg*, hvor der menes at have været et Spindehus til at spinde Garn udi for Herskabet paa Trøjborg, siden det endnu er brugeligt, at nogle af de Trøjborg Tjenere maa levere spundet Garn til Trøjborg. Endelig kan per traditionem anføres dette om en stor Sten, som ligger S. for Randerup

mellem Schads og Randerup, hvilken en Kæmpe skulde ville have kastet fra Schads Kirke hen paa Randerup Kirke, men naaede ikke Maalet længere end over Halvvejen, da det ellers kan regnes for $\frac{1}{4}$ Mil fra Schads til Randerup.

Udi Randerup er Rugsæden bedst og fordelagtigst og er det eneste Slags Korn, der kan sælges noget af. I Lunde er Bygsæden overflødiger, saasom Floden næsten hvert Aar fordærver deres Rugsæd. Ellers be-
 staar Sognets bedste Næring i Studes og Hestes Op-
 dræt, siden her til Sognet ligger kostbart England og
 regnes for halvt Marskland. Udi Lunde By kan og
 fiskes nogle Aal om For- og Efteraar, naar Vandet ikke
 er for højt, udi en N. for Byen løbende Aa, dog faas
 sjælden mere end til egen Husholdning.

St. Laurentii Sogn, Før. Indberetningen er meget kort og mangelfuld, udateret og uden Navn, men af Teksten ses, at den er skrevet 1766 og til Dels skyldes Pastor Jens Kirkerup. Her findes ingen Præstelige, men kun en 1763 skreven „Nachricht von dem Leben und Tode der am Ende des vorigen Jahres auf der Insel Föhr verstorbenen Prediger Philip und Christian Carl Quedens und Ihrem Nachfolger im Amte, Hr. Pastor Jens Kirkerup“. Her gives et Uddrag paa Dansk.

Philip Quedensen fødtes 18. Decbr. 1700 paa Godset Schotzbüll (Skodsbøl); hans Fader Johan Casper Q. har mange Aar været Forvalter paa Skodsbøl og Krammark Godser, hans Moder var Datter af den mangeaarige Præst i Broager, Petri Clamdorf; hans Bedstefader Georg Quedensen var Amtmand over Ble-

kede og Garz Amter. Efter at have nydt privat Undervisning i Hjemmet kom han i Flensborg Skole og var saa et Aar ved Gymnasiet i Lübeck, hvorpaa han rejste til Wittenberg for at studere; snart efter sin Hjemkomst blev han 1723 Præst ved St. Laurentii Kirke. 1724 25. Jan. begav han sig i Ægteskab med sin Forgængers Datter Johanna Catharina Wedelin (Wedel); denne Forbindelse varede ikke fuldt et Aar, idet hans kære Ægtefælle uventet blev ham ved Døden berøvet; 1. Decbr. 1724 laa hun om Morgenen til hans største Bestyrtelse død ved hans Side; 1726 24. Septbr. indgav han sig paany i Ægteskab med Jomfru Johanna Harboin, ældste Datter af Provst Harbo i Broager. Dette Ægteskab velsignede Gud med 2 Sønner, hvoraf den ældste, Christian Carl, i 7 Aar har været sin Faders Adjunctus; den yngste, Johannes, er nu Præst i Hoptrup. 1734 i Beg. af Jan. røvede Døden ham ogsaa denne Ægtefælle. Han var en rigtig trofast Præst, som til alles Forundring forrettede sine Embedspligter endog lige til sin store Sygdom. Endelig blev han nødt til at afholde sig fra Arbejdet, og i 6 Aar var han næsten ikke ude af sit Hus. I disse lange Aar er han bleven hjemsøgt af mange Slags Lidelser, og han har givet dem, som var hos ham, et udmærket Eksempel paa kristelig Taalmodighed. Sygdommen tog endelig saaledes til, at han i Ro snart kunde vente sin Opløsning, efter hvilken han meget længtes. Den fulgte ogsaa 30. Novbr. 1762 om Morgenen. I det danske Bibliotek, l. c., bemærker Rektor Møller i Udkastet til sin Flensborg Skolehistorie, at han i Jubelaaret 1717 i en kort Tale har fremstillet

Kong Chr. III' Levnedsløb som den fornemste Reformator i Hertugdømmet . . .“ — Sønnen, Christian Carl Quedens, fødtes 12. Juli 1728 i Landsbyen Süderende paa Vesterland Føhr . . . Tabet af Moderen i hans 6. Aar blev paa en Maade erstattet ved den Troskab og Kærlighed hans Bedstemoder paa fædr. Side viste ham til hans 18. Aar . . . Efter at være undervist i Hjemmet fra 4. til 14. Aar og have nydt Privatundervisning hos en af Faderens Kolleger, Johan Petersen, den trofaste og fortjente Diakon ved St. Laurentii Kirke, rejste han 1746 til Jena, hvor han var 2 Aar og „samlede sig en herlig Lærdoms Skat, som han senere under sin Embedsførelse viselig forstod at drage Nytte af.“ Derpaa var han nogle Aar hjemme og hjalp sin Fader med at prædike; efter endt Eksamen (med Laudabilem) 1755 tog han atter hjem for at hjælpe Faderen og blev paa hans og Menighedens Forlangende hans Adjunctus cum spe eventualiter succed.; 1756 fik han Embedet, og 8. Septbr. 1758 ægtede han ældste Datter af Pastor Heuer i Keitum; i Ægteskabet fik han en Søn og en Datter, „som endnu lever“. Han var udstyret med herlige Gaver, hvilke han trolig lod sin Menighed komme til Gode saavel til privat som offentlig Opbyggelse. Ca. 14. Dage før sin Afsked fra Verden blev han angrebet af „hvide Frisler“,¹⁾ og denne Sygdom gjorde Ende paa hans Liv i hans bedste Alder 9. Decbr. 1762 Kl. 8 om Morgenen . . . Han har udgivet: „Unmassgebliche Gedanken von einer vernunftigen und christl. Errichtung

¹⁾ Miliaria alba. Iflg. Rasch (Hudens Sygd., Kbhvn. 1905) er Miliaria alba et Svedudslet, som forekommer under svære Febertilstande og viser sig som Smaapapler.

des Schulwesens auf dem Lande“ (Flensburg 1757): „Eine kurtze Abhandlung von der Confirmation der Jugend osv.“, først udg. efter hans Død (Altona 1765). „Paa disse to Præsters Begravelsesdag har Diakonen ved St. Laurentii Kirke, Jens Kirkerup, holdt Ligtalen over dem“. Jens Kirkerup . . . „er fra sin tidligste Barndom bleven holdt til Studeringerne, og skønt han mistede sin Fader i sit 4. Aar, fortsatte han dog Studierne ved privat Information i sin Moders Hus til sit 10. Aar“. 1740—46 gik han i Frederiksborg Skole; . . . 1749 rejste han til Halle, . . . „og nød der bl. a. ogsaa Dr. Baumgartens særlige Undervisning i hans Collegia privatissima“. Efter et halvt Aars Ophold i Jena kom han tilbage til København. „Da han nu paa disse Rejser havde forbrugt sin lille fædrene Arv, maatte han søge sit Underhold ved privat Undervisning (Unterweisung!); han underviste derfor dels i Byen, dels paa Landet ansete Folks Børn; 1755 blev han antaget som Korrektor og Avisskriver (Journalist!) ved det Berlingske Trykkeri . . . 27. Aug. 1766 fik han Vokation som Diakon ved St. Laurentii Kirke; s. Aar ægtede han sl. Pastor Prætorii i Dectzbüll hans Enke, og med hende har han indtil nu faaet en Datter og en Søn . . . Med de to Herrer Quedens har han lige til Slutningen plejet det mest kollegiale Venskab. Disse Antegnelser indeholder adskilligt, der skyldes hans Pen“, men han har ogsaa udgivet „Forsøg til Agerdyrkningens Forbedring i Danmark“ (Kbhvn. 1757), „et Forsøg, der er blevet modtaget med meget Bifald. Han er et værdigt Medlem af det danske „Ackeracademie“ og en stor Ven af de Lærde Videnskaber“. Ellers har han udgivet

„Lebensgeschichte des Weilandes Jesu Christi“ (Hamburg 1763), og i Aar (1766): „Erbauliche Gedanken auf alle Tage des Jahres nebst einigen Liedern“ (Flensburg)¹⁾.

Af Kirken findes ingen Beskrivelse, kun nogle Gravskrifter og Inskriptioner paa Klokken og Lysekronerne er gengivne.

Om den ene Gravskrift hedder det: „Anno 1693 habe ich David Monrad, Pastor auf Amrum, zu St. Laurentii Kirche auf Föhrde eine Grabschrift gelesen, die lautet: *Petrus Eccen* hujus Eccl. plebanus cujus anima requiesc. in pace Anno MCCC. Mitten aufm selben stehet ein Kelch, um dass er daselbst, wie auch zu Johannes Kirche, den Kirchen Kelch durch Samlen oder Betteln, der gemeine Rede nach, soll zuwege gebracht haben. Vielleicht ist Peter Eccen ein treuer Unterthan gewesen, der auf einen so bittern eingeschenckten Kelch, davon Olearius in seiner holst. Chron. p. 45 sq. [berichtet?], sich schlaffen geleget“²⁾.

Desuden findes to latinske Gravskrifter over Præsterne *Richard Pedersen Dagebøl* (d. 1678) og *Bertel Richardsen* (d. 1689), som dog ikke indeholder noget nyt ud over det, at disse Gravsten 1766 fandtes i Kirken, og at den førstnævnte Præst døde i en Alder af

¹⁾ Se om Kirkerup Biogr. Lex. IX. " ■ ■

²⁾ I Adam Olearius, „Kurtzer Begriff einer holsteinischen Chronica“ (1663) skildres anf. St. Ditmarskerkrigen i Aar 1500. — Haupt (II p. 654) har Gravskriften og føjer til: Dabej einen Kelch, „weil er einen für die Kirche aus erbettelten Geld angeschafft habe“. Hans Kilde er Jensen, Kirchl. Statistik (p. 1579), som vistnok har faaet disse Ord fra Præstens Indberetning, men ikke har taget den morsomme Slutning med.

80 Aar og altsaa skal være født ca. 1598 (ikke, som Wiberg har, 1595).

Paa Klokken staar: „Gott sey Ehre in dieser Kirkche“, og Kong Frederik V's Navn med en Krone over, dernæst: „Kirchspielsleute, kommt zusammen -- Und zu ihrem Gottes Namen — Wenn ihr mein Geleute hört — Fälle, die ich muss beklagen — Feuer, Wasser, Krieg und Plagen — Werden gnädig abgekehrt. Anno 1753 ist dise Glocke in Hamburg von E. E. Raths [c: Roth], Stück- und Glockengiesser Johann Andreas Biber et Sohn¹⁾ auf Kosten der Gemeine umgegossen. Die zu dieser Zeit lebende Prediger sind: H. Philippus Quedens, 30 jähriger Pastor, und Johannes Petersen, 13 jähriger Diaconus in diser Gemeine“.

Paa de tre Lysekroner staar: a) Matz Peters und Jon Peters, St. Laurentii Kirche Kommandors, im Jahre 1677 im Monat September; b) Matz Peters und Jun Peters, St. Laur. Kommandors, im Jahre 1677 im Mand (!) Septbr. renskerck (?); c) Peter Petersen 1702.

„Anno 1667 war in dieser Gemeine 189 Häuser und 977 Menschen, davon in Süderende 13—52, Oldsum 56—265, Klintum 22—112, Tuftum 33—189, Heddehusum 11—55, Üttersum 29—184, Duntzum 25—114. — Anno 1766 sind Häuser gewesen: Süderende 31, Oldsum 124, Klintum 32, Tuftum 76, Heddehusum 22, Üttersum 51 Duntzum 37 — Summa 373, und über 1100 Communicanten“.

Amrum Sogn. Indberetningen, der er skrevet i et

¹⁾ Det er Johann Andreas (f. 1694) og Johann Nicolaus Biber [f. 1725]: se Haupt. [III Übersicht der Meister p. 32].

daarligt, undertiden vanskeligt forstaaeligt Dansk, er dateret 3. April 1766 og indledes med et langt Brev til Biskoppen fra hans „hengivneste og ringeste Tjener“ Friedrich Mechlenburg.

Af Brevet anføres: . . . „Mit Dansk er langt fra ikke saa flydende, som det burde, forhaaber dog derved Ds. Højærv. er fornøjet med en ringe tysk Præsts Dansk. Ds. Højærværdigheds Amanuensis har jeg meldt, at jeg havde efter sidste hafde Vinters først kunnet bekomme Ds. Højærværdigheds formedelst vedlagte, hvilket jeg ikke, før Paaskefesten var forbi, besvaret kunde bekomme, til Dels for idelig Arbejde, til Dels siden jeg først skulde indhente Efterretning om samme medfølgende Ting. Det saa ofte ommeldte Missale er her omkring i langt større Anseelse, end det re vera (o: i Virkeligheden) er, siden derudi er noget anført af en anden Bog, som til Hr. Monrads Tid har været paa Morsum paa Sylt, hvilken By nu ikke har været af mig paa Sylt at opsørge; dog fandt jeg siden for den forrige gamle Rantrum Kirke paa Sylt et Missale, hvorudi ogsaa havde været noget skrevet paa mange Blade, som var af en Røver udskaaret og medtaget. Mange synes, at det her befindende Missale har alle de Annotationer, som det i Morsum havde, hvilket ikke saa er; hvis samme havde angaaet Ribe Stift, havde jeg det meddelt; og handler kortelig samme Udtog: a) om en Spaadom om fire Religioner; b) om de pavelige Officialers Grumhed, som nok mere er bekendt af den pavelige Inkvisitions Historie; c) om en Hedning, som kom paa Sylt i en Kirke, hvor Apostlene blev af en Maler afmalede, hvilket, da han saa, sagde, at han

vilde hellere dø end antage den christl. Religion, hvorpaa han drog sin Kniv ud, stak den i sit Hjerte og døde; d) om nogle Partikulariteter Sylt vedkommende. Det øvrige i denne Bog er de anførte Levnedsbeskrivelser, nogle Excerpta af Aviserne, og hvorledes det her den Allershøjeste har behaget aarlig at oplade og tillukke sin Velsignelses Haand. En berømmelig Mand har jeg givet ommeldte Annotationer at gennemlæse for at bekomme hans Mening derom at vide, som svarede, at samme ikke var af nogen Mærkværdighed. Det allerførste af samme kan jeg ikke læse, omendskønt jeg ikke ved at have set saa net skrevet som samme, men derhos er Bogstaverne saa særdeles og de smaa Bogstaver saa smaa, at de ikke kan læses, og de store Bogstaver er efter de syriske og arabiske Bogstaver; ellers er det paa Latin og skal være et Levnedsløb, og er over Folianten ikke 6 rigelige Linier og 2 halve Linier; Begyndelsen er vel dette: Anno dni 1510; derpaa kan jeg kun læse et og andet Ord som „Richardus“, som vel har været Præst paa Vesterland Føhr. Jeg beklager ikke at kan læse mere, saa og andre ikke heller, endskønt jeg har holdt det i Solen og brugt Vergrösserungsglas; i disse Dage venter jeg Hr. Kirkerup¹⁾, hvis han skulde have den Lykke at kunne læse samme, vil jeg straks meddele det. For 8 à 10 Aar fandt en her en Høj, hvorudi maaske har været 200 Urnas, ofte en liden udi en stor, men før jeg fik det at vide, havde Røvere ruineret samme for at søge Skatter, men jeg ved ikke, om de har fundet andet at med-

¹⁾ Jens Kirkerup, Præst ved St. Laurentii Kirke paa Føhr, se p. 170.

føre end disse Ting, som jeg gerne havde beholdt, nu skal Ds. Højærv. være den allernærmeste, hvilket jeg ogsaa har nødig at gøre, siden jeg er Amrummernes Præst, saa ingen har ikke let saadan Hjælp som jeg og Vesterland Føhrs Præster, siden disse Folk er opsætsige og genstridige, saa det er ikke at beskrive, hvilken Ondskab de har bevist mig fra Begyndelsen for Skolernes, Degnens, Kirkens og Fattiges Skyld, hvorved jeg alle Tider har triumferet nu at holde dødelige og udødelige Lov for mig, hvorvel min første Biskop Hr. Anchersen og første Stiftamtmand Hr. Gehejmerraad v. Scheel sagde mig straks, at de kendte noksom Amrummerne, og at jeg kun skulde skrive til dem som til min Fader; nu har jeg ogsaa faaet for 6 å 8 Aar et tæt og varmt Hus at bo udi, hvorved jeg igen er kommet til min ægte Sundhed, Kræfter og fulde Mæle, efter at jeg kom her af det gamle aabne Hus“

Af Præstelisten: Amrum ringe Øs Præster, Kirke etc. angaaende, saa vides intet om dens Præster før Reformationen uden dette, at den Tid Reformationen skulde tage sin Begyndelse, var der en Pater, hvis Navn ikke vides, har været en særdeles Papist Fører; han gjorde den Tid en Rejse til Føhr med det Ønske, at hvis han ikke kunde kuldkaste Lutheri Lærdom, han da ikke maatte komme med Livet tilbage, hvilket siges ogsaa skete, idet han styrtede af Hesten og brød Halsen ved en By paa Føhr Witsum, til hvilket Sted de Forbigaaende Sten kaster, hvorfor der endnu er en temmelig Stenhob, da dette Dødsfald har gjort et saadant Indtryk og Bevægelse, at de hellere og villigere

derpaa siden havde antaget Lutheri Lærdom. — *Didrik*, som skal have været her 9 Aar, den første halve Tid Papist, den øvrige Tid luthersk. — *Friderich*, om hvilken siges, at han skulde have været Præst over 50 Aar, hvilket dog ikke kunde være her, uden han havde været her længe immeritus, hvorom intet vides. — *Tycho Frudsen*, som . . . er bleven i den latinske Skole for hans gode Hoveds Skyld sat af en Købmand i Hamburg, for hvem han skulde have faret til Søs som Dreng, hvorpaa han er bleven Præst her, hvor han har levet over 50 Aar, da han døde 1630 17. Septbr. og 19. Septbr. for Alteret som en eksemplarisk Præst begravet af Morten Flor (hvilken Hr. Tycho skal tilsidst særdeles have bedet om) . . . Hans Kone har heddet Karen, som var fra det faste Land, men vides ikke hvorfra ellers. — Hans Successor har været her et Aar før hans Død for hans Alders og Svagheds Skyld, nemlig *Morten Flor*, en Borgersøn fra Bredsted af Navn Matthias Flor [ø: Faderen], hvis [ø: Mortens] Moder har heddet Lucia; han siger i sit Missale, at han har været 3 Aar Præst paa Nordmarsk (1626—29), og er han af Amrums Indb. antaget til Præst formodentlig ikkun for det første for Pestens Skyld, da han tillige melder udi Beg. af hans Kirkebog, at han her straks for Pestens Skyld maatte begrave 147 Personer, saa at der ikkun blev 80 tilbage, hvorpaa han ogsaa blev af Pesten syg og maatte udstaa udsigelige Smerter; hans første Kone Pop Volquartz har han 25. April 1630 faaet paa Nordmarsk, med hvilken han blev vel-signet med 6 Sønner og 2 Døtre, at hvilke den talrige Flor Familie er afstammet saavel her som paa Føhr,

Sylt og andre Steder . . . Hans først antagne Hjælpepræst for hans Alders og Svagheds Skyld var *Jacobus Boetius*, som var Præstens Søn af Garmelsbøl [o: Galmsbøl], og hvis Oldefader har været Præst til Nieblum paa Føhr; Hr. B. skal ogsaa have været Præst i over 50 Aar, men her kun 5 Aar, siden han er bleven som uskyldig herfra fordreven, hvorpaa han straks har bekommet en stor Menighed og levet med sine udi stor Velstand; hans berømmelige Successors Ord om hans Fordrivelse er udi bemeldte Bog disse: Anno 1681 ist mein Verweser Hr. Boëtius von etlichen Kirchspiel-Lente, da er 2 Leuten bestädigen sollte, dem Cantze verboten, welches zuerst vor Tycho Erckens Hause im Norddorff, darnach selbiges Tages auf dem heiligen Kirchhofe mit grossem Tumult und Greuel für Gott und die Christenheit geschehen ist; sein vornehmster Widerpart Bo Carstens ist bald darauf in Verwirrung der Sinnen gefallen und endlich zwar ohne Zweifel busfertig doch jämmerlich gestorben. Wie es aber denen andern ergehen werde, stehet in Gottes gerechten und unausbleiblichen Gerichte, da der geehrte Leser den wahrhaftigen Handel ihres Verübens und wie sie vor Obrigkeit geschworen und ihren Hass und Muthwillen ausgeführt aus dem Munde der allwissenden Jesu hören und aus dem unbetrieglichen Buche ihres Gewissen selbst lesen wird . . .“ (Efter dette er man rigtignok lige klog paa, hvad der er sket; se dog nærmere nedfr.). — Efter ham fulgte (1681) *Daniel Monrad*, hvis eget Levnedsløb udi det bemeldte Missale er som følger . . . Heri fortælles (paa Tysk), at han er født 1655 i Svenstrup paa Als, hvor hans Fader Georg M. var Præst,

at han gik i Skole i Haderslev. i sit 17. Aar rejste til Danzig for at studere, senere til Königsberg, Wittenberg, København osv., kom tilbage og bl. a. var Præst ved Slotskirken i Kolding hos Amtmanden, Generalmajor Ditlev Rantzau fra 1679, før han kom til Amrum. — Om sig selv siger *Fredr. Mechlenburg*, at han var Søn af Købmand Jørgen Frederiksen fra Christianssand ved Trondhjem, hvis Farfader var Præst til Tingvold i Trondhjem Stift, da noget derfra hans Faders Oldefader var Præst til Grytten og tillige Provst i Herredet; hans Moders Navn var Else Margrethe Mechlenburg, en Afstamning med hans Farmoder af de for Krigen flygtede Mechlenburger . . .

Kirke n, St. Clemens Kirke, er bleven $\frac{1}{4}$ Mil fra Sonden for den flyvende Sands Skyld forflyttet fra et nok (endnu) kendeligt Sted, kaldet „gammel Kirkegaard“, da den er gjort fast eengang saa lang, som den tilforn har været, og er nu 10 Al. længere end den længste Kirke paa Sylt. Ornamenta er kun faa, som bestaar af to Kroner, begge af 8 Arme, som to grønlandske Commandeurs herfra har foræret. Alterets Skilderi skal af Kendere være et Mesterstyk, hvorpaa Frelseren med sine Apostle er afskildret, hvorledes han indsatte Alterens Sakramente. Klokken er kun liden, hvorpaa staar paa Latin, at den er gjort 1692 udi Husum. Ellers er Kirken til Hr. Monrads Tid inden og uden forbedret, hvilket ogsaa for 20 Aar til min Tid er sket, da den indentil ny er indrettet med en Gang i Midten for de to forrige smaa og krumme Gange, hvorved Kirken har meget profiteret, idet den derved bekom mange Kirkestader, saa og blev den

inde kønt malet og marmoreret, men har kun et temmelig lavt, nyt Træloft, og tillige lang og smal, at 5 Personer alene kan sidde bekvem i hver Stol til begge Sider, hvorved ogsaa er to Pulpiturer, hvilke Poster foraarsager, at de, der prædiker, klager, at den er tung at prædike i; ellers er den ikkun tækket med Rør. Dens Indkomster er ikkun af noget Fæsteland, Lig og Stolestaderne, som tils. aarlig kan beløbe sig til 50 Rd., hvorved Kirkens Udgifter er ikkun aarlig Præpositi Salarium 3 Rd. og Cathedraticum 2 Mk. Herved maa jeg, før jeg forlader Kirken, fortsætte efter Begæring, hvad Hr. Monrad i sin ommeldte Bog melder, nemlig „Bei der Reparation der Kirche ist oben im Alter einen kleinen rollen Stein, ein Stück Blei gleich einen Crucifix (gefunden?), in welchem lag ein Seiden-Tuchlein mit vermoderten Knöchlein angefüllet; es war aber gar keine Nachricht, woher oder wessen es sey; kann sein, dass es von St. Clemens sey . . .

Sognet . . . bestaar af 3 smaa Byer og et Hus ved vor Havn, som bliver holdt for det bedste her herom. *Norddorf* bestaar af 53 Huse, *Süddorf* af 25 og Kirkebyen, tårn kaldet *Middeldorf*, hvilken de nu kalder *Nebel*, ved ikke hvorfor, af 70 Huse.

Præstegaarden hører alene Menigheden til, der bygger og holder den i Stand, og som tilforn har staaet i Norddorf, som er en halv Mil og Kirken længst fraliggende, hvor den er to Gange udi ti Aar til Hr. Tycho Frudsens Tid afbrændt formedelst en uagtsom Kone, i den vestre Ende boende, begge Gange, som derfor fik en Dom at bygge et Hus temmelig langt fra Byen. Efter den første Afbrænden satte Menigheden et nyt

Pastorat-Hus, men som det ogsaa som meldt afbrændte, kunde Menigheden ikke straks bygge paany; derfor bekom Hr. Tycho Tilladelse at tage saa meget af Pastorat-Stavnen, som han havde billig nødig, og byggede derpaa et Hus for sig og hans Arvinger af hans egne Penge, hvilket han den Tid kunde gøre, siden han havde en 8. Part af Landet uforkrænket i Stedet for al Slags Tiende; derfor da Hr. Flor for hans Alders og Svagheds Skyld blev til Præst antaget, satte Menigheden, hvor det afbrændte Pastorat-Hus havde staaet, et slet Hus paa Staalber [o: Stolper], som de siden til Hr. Boëtii Tid har stukket 5 à 600 Rd. udi, men fast forgæves, siden de ikke nedrev Staalberne og lod Huset staa saa krummet og skæv, som det var, hvorfor jeg med mine ogsaa har haft megen Kummer, siden det tilsidst blev saare slet, saasom Staalberne af store Storme hældede fra Vesten til Østen saa og fra Sonden til Norden, hvorfor vor til den Tid havende Stiftamtmand v. Holstein lod det gamle Pastorat-Hus besigte af forstandige og oprigtige Mænd fra Føhr, som dømte, at Huset maatte ganske nedkastes og paa nyt opbygges, hvortil vor sidst afdøde Konge svarede, at siden Huset maatte nyt opbygges, skulde det lægges ved Kirken, hvilket ogsaa er sket.

De Fattige faar, hvad der gives i Kirkeblokken, og naar samme ikke for en anden er nok, gøres straks en Omsamling over hele Landet, saa ingen kan klage.

Antikviteter er ikke bekendt, uden at de, som graver efter Digesten, finder undertiden nogle Urnas, hvorudi de finder noget som smaa Sakser, Kniver, Spænder, til Dels af et Slags Messing, til Dels Perler af

Sten, som ogsaa smaa Kaarder af Flintesten, hvilke jeg ej har hengivet Elskere af saadant (!).

Højene har ogsaa her deres Navne af ingen mærkværdig Betydning uden en, som hedder *Befrielsens Høj*¹⁾; to er her vist, da enhver har en Grav rundtom, hvilket en lærd Mand sagde mig, at Gravene var derfor gjorte, at Blodet, naar de slagter oven paa Højen, kunde blive udi Gravene, hvilke, naar de var fulde af Blod, saa var Slagtingen eller Ofringen efter deres Mening højst fuldkommen . . . En anden lærd Mand har deriveeret denne Øs Navn, da han sagde, at Amrum har heddet i gammel Tid *Omraun*; Om sagde han betydede wyste og raun et Sted; derfor hedder Øen et wyste Sted eller en Udørken, hvilket Landet nu er, siden den største Del deraf bestaar af Sandbjerge, hvorudi nogle Harer holder sig op, hvorfor her siges, at de svagelige her herom for Forfriskningens Skyld har forføjet sig i gammel Tid hertil, siden dette Land er det højeste herovre, og derfor har de holdet samme for det sundeste for de svagelige, siden det tillige ogsaa har en levende Naadekilde, som de har holdet særdeles sund; saa ogsaa er her paa et Sted Blod-Worme, som vi meddeler vore omliggende Naboer; hellers er denne Ø fra den ene Ende til den anden vel længere end som det kostbare Føhr, da denne største Del af Landet er som meldt de

¹⁾ Mon det ikke skulde være den samme som den, der omtales i *Jahrbücher für Landeskr.* IV (1861) p. 246 — og ligger i Nærheden af Syddorf, „Reddenhuug“, om hvilken der fortælles, at en tidligere amrumsk Præst oversatte Navnet ved „Rettungshügel“, „Redningshøj“, et Asyl eller Fristed i Modsætning til en nærliggende Høj, hvor der havde staaet en Skampæl.

flyvende Sandbjerge og har England og Sletland af en Side til vore næste Naboer.

Den bedste Næring her er Søfarten, da alle farer her uden særdeles halte Personer, som er Skrædere, saa og farer en ikke, som er noget simple og ikke tilskikket til Søen . . . Avlingen er paa denne slette Sandhøj meget ringe, og har man tit ikke Sæden igen, naar man har Tørhed, som tit er; hellers saar disse Koner her, saa godt de ved at dyrke Landet, lidet Havre, Byg, Rug og Ærter; ligeledes er der fast intet Fiskeri uden nogle faa Maaltider af Skoller [ø: Flyuder] og Aal, hvorved de ogsaa har en liden Røkkelfangst [ø: Rokke], som ogsaa ikke er tilstrækkeligt til Landets eget Brug. Nogle faa Øster-Bænke er her om Landet, hvorved Indb. har nogen Fortjeneste, naar Bogstaven R er udi Maanedernes Navne, hvilken Fortjeneste kunde være større og mere, hvis de kgl. Pækter [ø: Forpagtere] var retfærdigere og ikke saa skrækkelig nærsumme, hvorved de ganske ødelægger de kostbareste Øster-Bænke, hvilket dem mere end som kan bevises. Af Indbyggernes samtlige Fortjeneste skulde Præsten have efter gammel Sædvane og Ret en Del, siden Landet er saa slet og Menigheden saa liden, hvilken Sædvane nu Indb. har fast ganske forglemt; derimod har de egenmægtig ved de mange Præste-Vacancers Skyld bemægtiget sig en stor Del af deres Præsts 8. Del af Landet i Hens. til Græsning, Brændsel og England, hvilken 8. Del Præsten skal have for en Slags Tiende; hellers har Diakonattet til Nicolai Kirke paa Føhr kommet til den papistiske Tid mere end Halvdelen af Amrum Præsters Græsning og Brændsel, som en for-

ment hellig af Navn *St. Anna* har testamenteret samme Diakonat, siden hun er bleven herfra til en Borg paa Føhr til en af Navn *Storch* givet (?), efter at hun vel var kommen af de helliges Tal, siden hun her i Uære fødte en Datter. Samme Anna skal her have boet paa et angenemt Sted ved Vandet, som endnu hedder *Borg*; det er en Fæstning, hvor der endnu er dyb Grav om, og hvor man endnu kan se, hvor de er opgangne, og overpaa har været to Kældere. Noget fra dette Sted er en Ager, hvorudi er et Sted af ungefehr 4. Al. Firkant, hvorudi ikke vokser et Mon Korn, fordi nogle Amrummere der skal have aflagt en falsk Ed, og kan man endnu se, naar Kornet vokser, hvilken Vej de er gangne derfra, siden i samme intet vokser. „Til Hr. Boëtii Tid saa og før hans Tid har her været en stor Velsignelse af Fisk saa og af Vildgæs-Fangst med Garn, men efter hans Bortdrivelse er den store Velsignelse ligesom fra Landet bortfejjet¹⁾); derimod har den Allerhøjeste maattet efter hans Strafferetfærdighed hjemsøge Landet med adskillige Straf, som med flere Slags forskellige Sygdomme, som Sprinkkel [„Pletfeber“], Blodgang etc., fremdeles med store Vandfloder, stor Misvækst og store Søkader, da engang er 8 herfra forulykkede, engang 14 Personer, engang til min Tid som udi et Øjeblik 18. Engang har her været en saa stor Wolchenbruch, at en ledig [tom] Bryggekedel er bleven halvfylt med Vand . . . Til Hr. Monrads Tid skriver samme udi saa ofte bemeldte Bog, at her faldt en saadan Hagel, at nogle var som et Dueæg, nogle som et Hønsæg. Til min Tid har jeg fra mit første Foraar

¹⁾ Dette er understreget i Manuskriptet.

og Sommer forundret mig over den store Mangel af Regn, hvoraf dog vore Naboer her herom har haft Vel-signelse, da Vand-Wolkerne er her paa det hastigste over os forbigaaede. Til den Allerhøjestes retfærdige Straf er ogsaa vel med at regne, „at siden Hr. Boëtius kom herfra, er dette ringe Land fast ikke befriet for Processer“¹⁾. Aarsagen til at Hr. Boëtius kom herfra, er vel den gamle Hr. Flors Søns Egennytte, hvilken Søn havde adskillige Aar det gamle Pastorat-Hus at bo tillige med hans Faders Pastorat-Land i Norddorf, siden hans Fader havde her i Kirkebyen et Hus, som han i adskillige Aar i hans Alder med Sundhed beboede, men derpaa blev hjemsøgt med højstbedrøvet Epilepsia, hvorfor han maatte have en Hjelpepræst, som Hr. Boëtius først blev, som meldt, som boede med sin Søster, som førte hans Husholdning, udi det gamle Pastorat-Hus, hvoraf Hr. Flors Søn maatte tage Flugten; men som Hr. Boëtus havde været her 2 à 3 Aar, blev Hr. Flor saa ganske befriet fra hans hatte store Jammer, saa han igen kunde prædike, hvorpaa Sønnen paa alle Maader vilde have Hr. Boëtius igen bort, at han atter kunde bruge det gamle Pastorat-Hus med dets Land, hvoraf han gav Faderen et lidet, hvorved Sønnen til den Tid havde sin Fordel; derfor søgte han ganske uden Grund at beskyldte Hr. Boëtius for contra 6tum [ø: mod det 6. Bud], hvorved han dog ingen Vej for Øvrigheden kunde komme; derfor søgte han at styrte ham for en anden Ting, som var, at han skulde efter sin Garmelsbøl og Holsten Maade først have bedet for Fyrsten af Holsten

¹⁾ Dette er understreget i Munuskriptet.

og derpaa først for Kongen, hvoraf blev gjort til den Tid saa meget, at han blev afsat og maatte vige¹⁾, siden den bemeldte Bo Carstens var Hr. Flors Søsters Mand og havde Penge, som de siger den Tid gældede meget, hvilket man dog ikke gerne vilde tro om sine Forfædre.

Skrifter ved jeg ikke, at de amrumske Præster har skriftlig eller i Trykken udgivet; hvad Hr. Swerg²⁾, efter at han kom fra Amrum, har udgivet, er bekendt.

2. Møgeltønder Herred.

Daler Sogn. Der er to Indberetninger, af Pastor Jørgen Frederik Riis, dat. 30. April 1766 og 9. Febr. 1768. Jeg har saavidt muligt sammenarbejdet dem (det samme har jeg gjort senere, hvor der er flere Indberetninger).

Af Præstelisten: *Jørgen Frederik Riis.* Jeg er født i Kolding 8. Septbr. 1722 (Wiberg har 10. Septbr.) . . . Min Farfader Jørgen Pedersen Riis var Avlsmand i Riis By i Givskud Sogn og var med i Landmaalernes Forretning i 1686; Farmoder var Johanne Jensdatter af Lerager; min Moder er Johanne Arvedsdatter, født i København, min Morfader Arved Pedersen, kgl. Majs! Foustagemester; jeg kom i latinsk Skole i Kolding 1732, lærte der i to Aar, fik privat Information i et Aar og var saa igen i Skolen i 6 Aar . . . Efter endt Eksamen (1745) rejste jeg atter til mit Skoleembede i Kolding,

¹⁾ Jensen, Kirchl. Stat. p. 1583, angiver ogsaa dette som Gruuden til hans Afsættelse.

²⁾ D. G. Zwergius, der var Præst paa Amrum 1728—32 og derefter blev Præst i Slangerup paa Sjælland. Se om ham Biogr. Lex.

som ved en Vikar var forrettet; 1754 blev jeg af Enkefru-Grevinde Anna Sophie Rantzau af Schack kaldet til Sognepræst for Lidemark og Bjeverskov Menigheder, men efterdi der blev Proces de jure vocandi mellem Enkedronningen og Grevinden, varede det et Aar, før end Kaldsbrevet blev af Kongen konfirmeret; 1756 12. Novbr. blev jeg af Grevinden kaldet til Daler; 14. Oktbr. 1757 kom jeg i Ægteskab med Cathrine Hansen fra Søndergaard; hendes Fader var Andreas Christian Hansen, hendes Moder Elisabeth Hedevig, hendes Farfader var Gothard Hansen og Farmoder Karen, hendes Mormoder var Nicolaus Clausen, Amtsforvalter ved Lygumkloster og Forvalter paa Trøjborg, og hendes Mormoder hed Margret Hedevig. — I mit Ægteskab har Gud velsignet mig med 4 Sønner og 1 Datter: Jens f. 31.7. 1758, Elisabeth Hedevig f. 6.8.1760, Hans f. 15.9.1762, Andreas Christian f. 13.11.1764, Johannes Arved f. 30.5. 1767; min Datter døde 10.5.1763.

Kirken¹⁾ kaldes St. Mauritii Kirke. . . . Den er bygt i aflang Firkant, mest af store hugne Kampesten. Taarnets Spir gaar spidst op i en Ottekant med en Fløj paa Spidsen; Spiret er med Spaan bedækket . . . Koret, som er noget lavere end Kirken selv uden til, ender mod Ø., og er begge belagte med Blytag. I Kirken er Fjæleloft, men Koret bestaar af to murede Hvælvinger. Den gamle Altertavle forestiller Marie og Christus siddende paa hendes venstre Side, derforuden de 12 Apostle og 2 af de vise fra Østerland, alle i Billedhuggerarbejde af Træ. Christi Korsfæstelse er paa tre Steder i Kirken afbildet, derforuden ogsaa et

¹⁾ Se Haupt II p. 568.

Mariabillede med Barnet, som synes at være gjort i en Hentydning til Apoc. 12. c. . . . Paa Prædikestolen, som ved Tidens Længde er bleven meget brøstfædig, findes denne Inskription: „Anno 1606 heft Jacob Moritz, Borgere in Lybeck, diese Predichstol dieser Kirche verehret“; derforuden paa de 6 Sider er forestillet i Billedhuggerarbejde af Træ, malet og forgyldt, adskillige bibelske Stykker, saasom Mariæ Bebudelse, Christi Fødsels Forkyndelse for Hyrderne, Christi Korsfæstelse, Opstandelse, Himmelfart, Genkomst til Dommen, med Omskrift: „Gott zur Ehren und ewiger Gedächtniss“. I Taarnet to Klokker. Paa den største findes intet tegnet, paa den mindste staar fig.: „im jare MDCVII hebben de erbaren alse Gebröder Moritz, Borgere in Lybeck, Andreas, Hans, Mathias diese Klocke tho Gottss ehre gegeben in de Kirche tho Daler tho einer Gedächtniss ihres Vaters Moritz attersen aldar (?) Reinhold Benninck got mi in Lybeck“¹⁾. Maaske det er formedelst disse Gaver til Kirken, at dennè Moritzes Familie har haft Tilladelse til at gøre en stor Begravelse i Kirkegangen, hvor endnu ligger en Ligsten, som det Navn Moritz staar paa, den øvrige Opskrift er mest udslidt. Ved en Tradition fortælles der om Jacob Moritz og hans Brødre, at de formedelst Søfarten havde erhvervet sig stor Rigdom, fornemmelig da de paa deres Sejlads kom til et Land, hvor Folkene døde bort af Pest, og at de paatog sig at være Pestdragere; siden havde Jacob Moritz, som maaske overlevede sine Brødre, sat sig ned i Lybeck og tilsidst, efter at hans Midler var fortæret, var bleven saa fattig, at han der

¹⁾ Jvfr. Haupt II p. 570.

fik Understøttelse af Fattiges Kasse. — Kalk og Disk af Sølv, forgyldt inden og udentil, er givet af Kirkens høje Patron, da det grevl. Vaaben staar paa Disken; her findes og en rund Sølvdisk til Oblater og en Sølvkalk og Disk at bruge til syge, som begge ligeledes er grevl. Gaver til Kirken . . . Paa Alterklædet er det grevl. Vaaben udvirket med Guld og Sølv. Boryring er paa Rygstykket af Messehaglen den korsfæstede Christi Billede med et Dødningehoved ved Korssets Fod, men omkring Billedets Hoved en Halvcirkel af massivt Sølv forgyldt. Funten er rund udhulet af en Kampesten, Foden er af en anden Kampesten med nogle udhuggede Mandehoveder. I den venstre Ende er et Pulpitur, som strækker sig fra den ene Væg til den anden . . . Paa en Præsten tilhørende Mandsstol findes indskaaret paa den ene Side af Døren: „Hr. Jens (Clausen Luc. X. Et er fornødent“, paa den anden Side: „Anno Christi 1640“. Tvært overfor paa Kyndestolens ene Side disse Ord: „Lucia Hr. Jenses 1 Petri 1 Herrens Ord bliver evindeligt 1640“, og paa den anden Side ved Døren: „Luc. XI. Salige er de, som høre Guds Ord og bevare det“¹⁾ Men i Stedet for denne Kyndestol er nu bygt til Præstekonen en inde-lukt Stol inden for Kirkedøren.

Kirkens Jorder, som alle er fæstede ud til Bønderne, beregnes til Hrtk. 7 Tdr. 1 1/2 Alb. Derforuden er visse Huse her og der i Sognet, som kaldes Kirkens Kaad, hvis Behoere foruden anden Afgift skal ved forefaldende Kirkereparation gøre visse Dages Arbejde. I

¹⁾ Det er Sognepræsten Jens Clausen (1634—60) og hans Hustru.

Steden for Kirketiende giver Bønderne visse Skpr. Rug, Byg og Havre . . . Det er ej at tvivle om, at jo denne Kirke, saavel som mange flere i Landet har staaet i svare fjendtlige Tider, dog haves her hverken Fertællelse (!) om eller Kendetegn til, at Kirken derudi har lidt nogen Tort. Da Kirken ligger til Grevsk. Schackenburg, saa har den og, saa vidt jeg ved, hørt dertil fra den Tid, Grevsk. blev oprettet. Foruden til forefaldende Udgifter til Reparation betales aarlig af Kirkens Indkomster Studii Skat 1 Rd., Cathedratium 2 Mk., til den danske Kirke i London 2 Mk., til Skolekassen 3 Rd. 2 M., til de Fattige 3 Mk., til Provsten og Præsten hver 1 Rd., til Messeklæderne at renholde 3 Mk., til Kommunionen for Brød og Vin 6 Rd.

Præstegaardens Hrtk. er 6 Tdr. 7 Skpr. Der er til den 28 Acre og England saa meget som 13 1/2 Dageslæt. Paa Gaardens Grund er ingen anden Bygning uden Præsteboligen med Ind- og Udhuse, som indløses af Successor for 500 slette Dlr. Præsten har tilforn haft i Fæste af Kirkens Land en Eng ved Gierup Mark paa 2 Dageslæt, som er kommen fra Præstegaarden, fordi Hr. Meyer [o: Bendix M., Præst 1730—41] ej vilde fæste den, da den blev ham tilbuden. Enkepensionen, som jeg aarlig betaler til Hr. A. Wedels Enke¹⁾, er 33 Rd. 2 Mk. Foruden Enkepensionen gives intet af Kaldet undtagen den aarlige Studii Skat og Cathedratium og 2 Rd. til Ribe Stifts Præsteenker, saa

¹⁾ Det er Anders Ægidisen Wedel, der var Præst her fra 1705 og døde 1730; han var gift med Formanden Ægidius Grams Datter Anna Cathrine, saa hun maatte være godt til Aars i 1768.

og Familieskatten, som er paalagt efter Stedets Hrtk., 7 Rd. 1 Mk. 2 Sk., tilmed den nu i nogle Aar værende Ekstraskat, 1 Rd. aarlig, ligeledes for de Fattige til samme Skat 6 Rd., som jeg er bleven ansat for, beregnet hvad jeg efter min Andel giver til Sognets Fattige.

Af to gamle Papirer, skrevne af mine Forgængere Hr. Ægidius Gram og A. Wedel . . . , kan man klarligen se, at Præstegaarden, især hvad Indhuset angaar, er fordum vedligeholdt ikke paa Præstens, men paa Kirkens Bekostning, thi Gram skriver i den Fortegnelse, han har forfattet om Kaldets og Præstegaardens Indkomst og Lejlighed 1. Febr. 1690: „Hvad Inventarium sig belanger, findes et gammelt Skab i den store Stue og en Kakkelovn i Dørnset (Dørns o: Dagligstue), hvilke tillige med Sengestederne i Kirkens Huse hører Kirken til“. Wedel skriver: „Overalt har jeg den Besværing, hvilken min gode Formand med stor Ubetænksomhed har tillkøbt sig og flg. Efterkommere, at jeg selv maa lade Stuchuset og Stalden, som i forrige Tider har været Kirkens Huse og af Kirkens Midler er blevne holdte vedlige, af min egen Pung reparere“.

Sognets kontribuerende Hrtk. er 228 Tdr. 6 Skpr. 1 Fdkr. $\frac{1}{2}$ Alb. Der er 549 Indb. (i 1768); de Fødtes saavel som de Dødes Antal er ungefæhr 20 til 30 aarlig.

Sognet bestaar af to Byer og noget mere end den halve Part af den tredje. *Daler* By ligger V. for Kirken, hvoraf den synes at have sit Navn. Der er vel de Byer og Egne, som har Navn af, at de ligger i en Dal, saa maaske Dalby deraf er kaldet; saaledes i Skriften anføres en By i Canaans Land, Dale-Landet Josu. 17, 16. Men Daler ser ikke ud til at have sit

Navn deraf; thi endskønt Byen ligger lavere end Kirken, saa er dog Situationen mere lig en slet Mark end en Dal, derfor synes det rimeligere. at D. har sit Navn deraf, at den ligger V. for Kirken, det er mod den Himlens Kant, hvor Solen daler eller gaar ned. Allermest, da den anden By *Østerby* sluttelig nok kaldes saaledes, fordi den ligger Ø. for Kirken Hvad *Gerrup* Etymologi angaar, da giver den Endelse (drup) eller (rup) tilkende en Landsby, som mangfoldige Landsbynavne stadfæster, men den første Stavelse har maaske sin Oprindelse af St. Giertrud eller af Gjerde og Skillerum, fordi Gaden i Byen skiller den nørre Part, som hører til Visby Sogn, fra den søndre, som ligger til Daler Sogn.

I Daler By er 11 hele og 4 halve Gaarde under Grevsk. Schackenborg, 1 hel og 3 halve under Tønderhus og 2 halve under Lygumkloster Amt, i Østerby 8 hele og 5 halve under Schackenborg, 1 hel og 1 halv under Tønderhus, i Gierup 2 hele og 4 halve under Sch., 1 hel under Tønderhus og 1 halv under Cuxbüll. De Gaarde, som hører under Tønderhus, Lygumkloster og Cuxbüll, beregnes ikke efter Hrtk., men efter Plove.

Husene . . . Taget tækket enten med Langhalm eller Rør, som man kalder Istag, fordi de skæres paa Isen.

Daler By Skole har været til fra samme Tid af, som Skoler andensteds paa Landet er oprettede, slutter jeg af det gamle Skolehus, som Sognet holder vedlige, og da Skoleholderen i Daler er Degn tillige, saa kaldes han af det grevl. Herskab. I Østerby holder nu Bymændene til Bekvemmelighed for deres Børn selv en

Skoleholder og de i Gierup ligeledes. Skoleholderen faar alene 2 Sk. danske af ethvert Skolebarn, dog i Østerby og Gierup giver samtlige Kosten ved Omgang i Byen. Her holdes Skole fra Mikkelsdag til Midsommer undtagen et Par Uger i Jul.

Sognets Fattige er paa nærv. Tid 17, nemlig 7 i Daler, 7 i Østerby og 3 i Gierup, af hvilke somme faar 12 Skpr. Rug, andre 10, andre 8, andre 4, andre 3 om Aaret, eftersom deres Tilstand er mere eller mindre trængende . . . Ligning over Sognet er gjort saaledes: Jeg giver 20 Skpr. Rug, Degnen og de øvrige Gaardmænd 6 Skpr., en anden 5, andre 4, andre 3, andre 2, somme 1 $\frac{1}{2}$, somme ikkun 1 Skp. . . Derfor uden giver de fleste Gaardmænd i Daler visse Skpr. Malt, som ligeledes uddeles til de Fattige . . .

Der ligger 4 Høje paa Marken, 2 paa Daler Mark, som kaldes *Bannerhøje*, hvilke efter Fortællelse har deres Navn deraf, at de i Krigstider er brugte til at oprejse Bannere eller Standart paa, hvorved holdtes Vagt, der gav Agt paa, saa snart noget fjendtligt lod sig tilsyne, og antændte paa Højen Ild som et Signal, at hver Mand skulde være i Gevær. Den tredje ligger paa Østerby Mark og kaldes *Grønhøj*, den fjerde paa Gierdrup Mark og hedder *Tøthøj*. Om dem fortælles intet mærkeligt uden det, at der i Tøthøj saavel som og i Bannerhøj er fundet sorte Lergryder med Aske og Ben udi, saa at de er saadanne Høje, som der findes flere af paa andre Steder, nemlig Begravelsesteder, der formedelst Menneskenes Hænder er anlagte den Tid, Hedningerne her i Landet brændte deres Døde, og efterdi den Urna, der blev fundet i Tøthøj, var som en

sort Jydepotte, det endnu en levende Mand i Daler, som fandt den, kan være Vidne paa, saa maa Jydepotterne være en af de ældste Fabriquer i Landet.

Sognets bedste Næring er for Bonden Agerdyrking og Kvæge Opdræt. Her avles Rug, Byg, Havre, dog mest Rug, og lidet Boghvede. Endskønt al Slags Korn er afsættelig, dog mest Rug, en Del til Husfolk og Inderster, hvoraf er mange her i Egnen, men ellers er Højer og Tønder nærmeste Steder, hvor de kan sælge deres Kornvarer. Al Sæd kan dyrkes hvert Aar, men Udland, naar det har givet 3 Kærver efter Gøden, hviler i 3 Aar og undertiden længere. Dersom de gode Forordninger, som Hs. Maj. har givet om at skifte Land, kunde sættes i Værk her i Sognet, haaber jeg, det skulde tjene til Avlingens Forbedring, naar enhver fik sit Land for sig selv enten i Fener eller indgrøftet, thi derved blev man bevaret for Jord-Tyven, som pløjer fra sin Nabo, dernæst kunde man og have mere Nytte af Jorden og bedre prøve dens Kraft, naar man ikke var nødt til at følge et undertiden taabeligt Bonde-Modes Indfald. Kvindfolk ernærer sig ved at gøre Kniplinger; jeg holder for, at Kniplingsarbejdet bedst skulde rafineres derved, at de høje Rangs- og Standspersoner og andre formuende Folk, som bruger brabantiske og franske eller andre udenlandske Kniplinger, i Steden derfor alene brugte dem, som fabrikeredes her i Landet, da vilde ikke alene de fattige Knippespiger faa deres Arbejde bedre betalt, men endogsaa udarbejde rarere Mønstre. Ved Søfarten adspørge (!) en Del af Mandfolkene deres Brød. Her er ogsaa mange Vævere i Sognet, fornemmelig i Østerby.

Her er intet Fiskeri, thi i den lille Aa eller Bæk som paa Landkortet kaldes Sejersflod, fiskes ikke meget, fordi det ikke lønner Umagen. — Der graves nogle Tørv ved Daler By, men ikkuns faa og ildelugtende, da samme liden Mose ogsaa er forgravet. Paa Østerby og Gierup Hede graves Flager til at brænde, men samme er ogsaa af en ringe Slags.

Af vilde Dyr findes her alene Harer, undertiden er ogsaa Ulve komne her i Egnen.

Emmerlev Sogn. Indberetningen, skrevet af Pastor Hans Otto Foss, er dat. 12. Jan. 1766. Desuden findes en af ham forfattet Oversigt over Kapellaniets Historie (dat. 14 Jan.) og en Indberetning af Kapellannen Folkmar Danchel, dat. 2. Aug. 1766.

Af Præstelisten: *Johan Claudius* (Clausen, d. 1744) . . . havde i sit Ægteskab to Døtre, som begge har været forsørgede i Præstestanden, og en Søn, som er Kancelliraad og Amtsforvalter *Claudi* i Kloster; han var Præst i henved 30 Aar. — *Hans Otto Foss* . . . gift med Søren Steenstrups Datter . . . Datterdatter af Hans Mossin, Sognepræst til Nicolai Kirke i København . . .

Af Oversigten over Kapellaniets Historie:¹⁾ Skønt nogle mener, at ingen Kapellan i gamle Tider har været i E., og hvad derom kan være sagt og skrevet, skulde være at forstaa om Sognepræsten, som og virkelig kaldtes Kapellan i Hens. til Biskoppen i Ribe, som da havde Kaldet lagt til sit Bord og derfor ansaa

¹⁾ Det er denne Beretning, hvorpaa Wiberg (I p. 316) vistnok bygger sin korte Bemærkning om Kapellaniets.

sig som den rette Sognepræst, hvilket især ses af Ærkedegn Erasmi Heidtmanns Brev af 24. April 1598, hvorved han formelder disse sit Prælatus Kapellaner (d. e. Sognepræster) Lindring i Bygkontributionen, saa kan man dog ej heller nægte, at der jo dog ogsaa har været andre Kapellaner her ved Kaldet, og har jeg i en gammel Kirkebog fundet fig.: Anno 1620 hæderlig og vellærde *Hans Nielsen*, som har tjent for en Kapellan i E., sagtmodeligen hensovede i Herren den 4. Marts, blev saa hæderlig begravet 7. Marts spe vitæ perennis certissimus (i fast Overbevisning om det evige Liv). Da nu Sognepræsten selv har skrevet dette, saa bliver den gamle Kapellan i E. ej længer nogen Chimere eller Gættelse. Men da Sognet dog paa de Tider synes at have været af saa liden Betydenhed, at det ikke kunde behøve en Kapellan, saa er det ej urimeligt, hvad mig af gamle troværdige Folk er berettet, at samme har tillige været en Herredskapellan, i fornødent Tilfælde til Tjeneste for det hele Herred. Hvorom alting er, saa vil jeg meddele om ham, hvad jeg saavel af Tradition eller af Dokumenter har kunnet faa samlet.

Han skal have haft sin egen Kapellan-Stavn med Ager og Eng, som Kirkens Jordebog paa Pergament udviser. Stavnen og Bopælen er efter mit Begreb, hvor Søren Sørensen i S.-Sejerslev nu boer, næst Vesten for Degnen. Spørges, hvorledes samme er kommet fra Kapellanen, svares, at han for Betaling havde afstaaet det til daværende Øvrighed paa Cuxbøl (Relationen skal Claus Claudius [Præst, d. 1686] have hørt af sine Forældre). Til Skades Oprejsning var det et flebile beneficium [ø: sørgelig Begunstigelse, ringe Erstatning],

at man opbyggede ham en Hytte eller Bolig S. Ø. for Præstegaarden; som Hr. Claus melder at være bleven øde i Krigstider, men en anden Relation siger, at en forskrækkelig Storm 25. Jan. 1628 har kuldkastet dette og mange andre Huse, hvilket jeg skriver efter Kirkeværgen, som havde synet og forfattet et Inventarium over Husets Rudera, som jeg nok synes at kunne have staaet i min Frugthave, hvor nogle Kendetegn og skal være opgravede.

Hvem og hvormange disse Kapellaner har været efter hinanden, ved jeg intet om, men efter Hans Nielsens Død 1620, da ingen kunde leve af Brødet, efterdi Kapellanerne nød aldeles intet af Sognet enten Tiende, Offer eller Accidentier, mindre noget Indskud fra Præsten, og havde ingen Indkomst uden af de 4 Kapellantjenere, da blev det ej igen besat, men annekteret til Sognekaldet . . . , og har de første Præster efter den Tid ladet sig dermed forlene . . . og forestaaet Kapellanens Arbejde enten i egen Person eller og, som det nu sker, paa deres Bekostning og under en stærk Afgift af Sognekaldet til de residerende Kapellaner, som triner nu i de gamle Kapellaners Sted . . . Ca 1682 skal Øvrigheden paa Cuxbøl atter have borttaget det halve af Kapellantjenernes Afgift ved at sætte dem i højere Skat end nogen Tid forhen.

Og saaledes er da det gamle Kapellani helt adspaltet. Navnet er her i Kapellanmose og Kapellantjenere, men Usus [ø: Brugen] savnes, saa at om den gamle Kapellan kom igen og fandt ikkun sin Titul for sine forlovede Ejendomme, saa kunde han med Rette sige, ligesom Kong Franciscus skrev til sin Moder

efter at han havde tabt Slaget ved Pavia: tout est perdu excepté l'honneur.

Om sin Forgænger, Sognekapellanen *Jens Christensen Clausen* siger Folkmar Danchel, at hans Forældre havde 5 Børn, hvoraf endnu lever to Sønner og en Datter, og at han efter endt Eksamen kom til Sognepræst Claudi for at hjælpe ham, indtil han af Herskabet paa Schackenborg kaldtes til resid. Kapellan ifl. kgl. Reskript af 2. Maj 1742, samt at han fik sit Giftermaal her fra Præstegaarden, idet han udvalgte til sin Hustru hans endnu levende og her boende Enke Albertina Elisabeth Clausen, som var hos Præsten for at undervise hans Børn. — Om sig selv fortæller *Folkmar Danchel*, at hans Fader Stephan Caspersen, Sekretær ved den kgl. Hofret i Kbhvn., og Moder Elise Sophie Danchel begge er døde og har efterladt sig 7 endnu levende Børn, 5 Sønner og 2 Døtre, hvoraf han selv er den næstældste; hans Farfader var Caspar Hansen, Borgmester i Helsingør, hans Morfader Mikkell Folkmar Danchel, Præst ved Helligg. Kirke i Kbhvn., efter hvem han selv efter Forældrenes Vilje blev opkaldt; hans Hustru er forrige Tingskriver og Sognefoged Claus Schmidts Datter Maria, født i S.-Sejerslev By . . . Efter at han var bleven dimitteret, fik han Kommunitet og Walkendorffs Kollegium og konditionerede hos Zahlkasserer, Kammerraad [Chr. Ludv.] Falbø, hos hvem han var i 4 Aar og informerede hans 4 Sønner, og dernæst i 7 Aar hos Christian Højer, som havde været Supercargo for et af de kinesiske Skibe, og som kun havde een Søn.

Kirken¹⁾ . . . Dens Patron i katolske Tider var St. Andreas, hvoraf den har sit Navn, og hans Billede paa adskillige Steder i Kirken findes. Bygningen er hel god udentil — paa Østerenden staar 1648, paa Sønderenden 1717, vel i Hens. til dens Reparationer — Muren af graa hugne Sten, Taget forsynet med Bly overalt indtil Vaabenhus, Sakristi og Taarn, men derhos saa snæver, at en Udvidelse har mange Aar været blandt vore pia desideria [fromme Ønsker]; om det bliver derved, kan jeg ikke sige, men ved nok, at da en vis Præst talte med en vis Dame om denne Mangel, og at en stor Del Folk maatte staa uden Kirken at høre Guds Ord, spurgte hun, om de vel der kunde høre det, og da han mente jo, svarede hun: Saa er alt godt. Dens fornemste Begravelse hører til Søndergaard. I Stenen er udhuggen en Mand i fuld Harnisk mellem to Fruer; hvo de har været, kan ikke siges, da Bogstaverne er afslidte, men dog rimelig sluttet af de Inskriptioner, som er udgravede paa Mands- og Kvindestolene paa begge Sider saaledes: Otto Carsten Rosenkrands Anna Grib Karen Breide²⁾. Ellers forvares i Kirken en liden stærk forgyldt Kobberplade, som skal være fundet i bemeldte Begravelse med denne Opskrift: Her ligger begravet ærlig og velb. Anna Galskiøt, sl. Magnus Juls til Hunsbec, som døde 6. Maj. Gud give hende samt alle tro Christne en ærefuld og glædelig

¹⁾ Se Haupt II p 572 og S. Abildgaard i Sønderj. Aarb. 1906 p 110.

²⁾ Otto Bendixen Rosenkrantz til Søndergaard døde ca. 1625, vistnok ugift, hvorefter Broderen Carsten til Kogsbøl m. m. arvede Gaarden: han var gift med Karen Jacobsd. Breide. Anna Grib var Rosenkrantzernes Moder.

Opstandelse, og var hendes Alder 51 Aar, der Gud kaldede hende i dette Aar 1600. ¹⁾ Paa en stor stærkforgylt Sølvkalk er mellem Bægeret og Foden udi 6 udgravede Capsulis uddrevet og emailleret med blaåt JHESUS, og neden paa Foden: Chresten Bording, Claus Pauli, Christen Hansen 1639, hvor det første Navn er Ærkedegnens i Ribe, som da havde dette Kald tillagt til sit Bord, det andet Sognepræstens [Claus Poulsen var Præst her fra 1598 og døde 1650], Nr. 3. maaske Kirkeværgens. Paa en anden sølvforgylt Kalk, som Grevinden Anna Christine af Schack, f. Gabel, har foræret til at betjene syge med, findes paa Udsiden disse Vers:

Ecce meus sangvis pro vobis funditus ultro
 Ut purget maculis pectora vestra suis
 Hunc quoties animo sitientes vite bibetis
 Vos memores Christi nominis esse decet. ²⁾

Paa en oval Sølvske til Kirkebrødene staar: Junffer Hanna Hansen 1717. Hun har været Godert (Gothardt) Hansen paa Søndergaard hans Datter og har foræret den til Kirken, ligesom Jmfr. Helene Matthiæ har foræret et stort Messingfad i Døbestenen 1748. — Min

¹⁾ Det er Hundsbæk i Malt Herred. Anna Galskyt var gift med Magnus Juel til Juellingsholm og blev 15. Juni 1600 begravet i Folding Kirke, ifl. Adels-Aarh. — Hundsbæk er hendes Mødrenegaard, Sønderskov i Folding Sogn hendes Fædrengaard. Her er hun da sandsynligvis død og bleven bisat i Sognekirken, men hendes sidst efterlevende Søster, Johanne, der var gift med Christoffer Rosenkrantz, har formodentlig senere ladet hendes Lig føre til Emmerlev Kirke (velvillig medd. af Arkivar A. Thiset).

²⁾ Dette er mit Blod, som frivilligt er udgydt for Eder — at det skal rense Eders Hjærter for deres Pletter. — Derfor saa ofte I tørstende med Sjælen drikker af Vinen, — bør I ihukomme Christi Navn.

Præantecessor Joh. Claudius har foræret et lidet Orgelværk. Med ham udgaar her i Kaldet den gamle Claudiske Præstefamilie, som nedstammede fra Reformationen. Klokken gik itu, da den ringede over ham, ret ligesom den ej vilde høres, da hans Familie skulde tie. Paa denne gamle Klokke skal ellers have staaet: Venite audite vigilate orate [kommer, hører, vaager, beder] etc. Hvormeget Klokken nu har forbedret sig ved Omstøbningen, ved jeg ej, men Inskriptionen har ej villet flyde for den gode Mester, hvis Ord er disse: Me fecit Mester Johan Andreas ¹⁾.

Jus vocandi tilhører nu den Schackske Familie, men forhen havde Ærkedegnen i Ribe dette Kald lagt til sit Bord, og finder jeg endnu fra 1637 23. Aug. et af Arched. Christen Bordun²⁾ egenhændig underskreven Vocation til dette Kald for Claus Clausen, hvorved Arched. tillige rererverer sig, at bemeldte Claus skal yde ham 22 Ørte Byg som en Afgift af Kaldet. Samme Afgift havde forhen været svaret noget højere, ja saa højt, at Præsten havde lidet eller intet tillovers, hvorfor Kongen selv interesserede sig for Præsten og formanede Biskoppen til en billig Moderation. Hvorledes nu jus voc. et patr. er kommet til Schackenborg, derom findes vel intet beskrevet, men naar man forener Traditionen med de Tiders Konjunkturer, saa kan man let faa Syn i Sagen. Feltherre Schack var paa de Tider i største Anseelse formedelst hans Bedrifter baade i

¹⁾ Ifh. Haupt (II. 573) staar der paa Klokken: 1745 J. H. Armowitz Husum.

²⁾ Lægen Christen Lauridsen Bording (eller Bordun) blev ifl. Biogr. Lex. først Ærkedegn 1638.

Krigen mod de Svenske som og i Freden ved Suveræniteten. Han forhvervede derfor kgl. Tilladelse til at oprette for sig og Efterkommere et grevl. Stamhus og til den Ende købte eller indvekslede med andet Gods alt, hvad heromkring kunde erholdes af Hospitals- eller Kannikgods. . . . Ved saadan Lejlighed er formodentlig E.' Kirke med andet af Sognet gaaet over til denne Herre, som og har reserveret sig en aarlig Pension af Kaldet af 33 Skpr. Byg, ligesaa fuldt som den Tid Præsterne tjente som Kapellaner for Biskoppen. Den første Kvittering fra Schackenborg paa denne Kontribution, som jeg har kunnet finde, er fra 20. Decbr. 1680. ¹⁾

Om Endelsen Løv i Emmerløv, N.- og S.-Sejersløv mener Præsten, at den uden Tvivl erindrer om Mængde af Skov eller Løv, "hvilken Gisning end mere stadfæstes ved de mangfoldige Rødder af store Træer, som endnu aarlig af Moserne opgraves".

Underdanere er her mange Slags, saasom kgl. Tønderhuser, Cuxbøller og Søndergaarder, grevl. Schackenborger og Trøjborger.

Herregaarde har her i gamle Dage været adskillige. *Søndergaard* og *Cuxbøl* har fordem været beboet af adelige Personer og . . . sidst været i de Rantzow-

¹⁾ Paa en Tavle i Muren over Corps de logis (Hovedbygningen) paa Schackenborg erindrer jeg mig, da jeg tjente der, at have læst en Inskription, som Feltherren havde ladet sætte: „Hans Schack auf Mögeltøndern und Gram Ritter etc. hat dieses adlich Guht Mögeltøndern, welches vor diesem die Rantzower gehabt, Ao. 1661 d. 5. Sept. von Ihrem kgl. Maj. erblich gekauft und Ao. 1664 dieses Haus ihm und seinen Erben zum besten gebaut. Der allerhöchste Gott gebe ihm und seinen Erben sein Gedeien und diesem Hause sein Gnade und Segen.“

wers Hænder, som og skal have boet paa Cuxbøl, men ved en ulykkelig Proces skal de være forfaldne til Fyrstens Fisco, som har ladet dem administrere af Forvalteren, og Gaarden haves tillige med de dertil liggende considerable Moser i Arvefæste af Hr. Hansen, som bor paa Søndergaarde, . . . Søndergaarde saavel som Cuxbøl er Tid efter anden aldeles ombygget og forandret.

Da der paa Søndergaardes Stol i Kirken er udgravet Anna Grip og en Toft straks ved Søndergaarde endnu kaldes *Grips Toft* og i samme findes Rudera af Bygninger, saa er Traditionen rimelig, som siger, at der har staaet en Herregaard *Gripsgaard*.

I *Kjærgaard* skal og have staaet en Herregaard af s. Navn, hvis Rudera ogsaa har været opgravne, men nu mere end 100 Aar siden har været anlagt to Bøndergaarde paa Stedet; 1520 tillhørte den Kapitlet i Ribe, som pantsatte den til Canonicus Peder Andersen for 50 Joachimsthaler, som skulde udbetales til kgl. Majs. Behov.

Næring er Agerdyrkning, Søfart og Kniplen. Søfarten gør Sognet til et af de talrigeste og drager en Hob Mennesker sammen, som vil være nær ved Søen og herfra overskibes til Holland, hvor de er velkomne Gæster; men da Lykken paa Søen er helt foranderlig, og i disse Aar er faldet maadelig ud, saa foraarsages just derved ogsaa større Armod her end andensteds, naar Manden enten dør paa Rejsen og efterlader os Enke og Børn, eller og kommer tomhændet hjem til sin talrige Flok og finder solide Levnedsmidler i saa folkerig Egn dyrere end andensteds. Af Rug avles ikke

stort mere, end Bonden selv kan fortære; af Byg avles i gode Aaringer stor Velsignelse, endog det saakaldte femerske Byg gelinger vel her i Egnen, men Gruben-Mølleri opkøber det til Gryn, som de i Mængde udskiber til Norge, hvilket forhøjer Priserne paa samme. Af Fiske fanges her Flynder i temmelig Forraad, ja undertiden nogle Tdr., som da vindtørres og saltes til Vinterhold; her forekommer og Sild og Rockel saavel som Stør og endelig Stinte, som siges bedre end inte, fordi den er liden.¹⁾ Endnu maa jeg ej forglemme vore Reger [Rejer] eller Porrer, hvilke smaa Fiske maaske engang kunde give Anledning til det store Spørgsmaal, hvorfor de, der fanges ved Vesterkanten, i Opkogningen bliver graa, i det Sted de i Østersøen ved lige Behandling bliver røde og skønne. Erfarne Folk vil forsikre, at her og gives Laks i saadan Mængde, at det kunde betale sig at anlægge en Laksefangst.

De Fattige findes her i større Mængde end andensteds, dels af foranførte Aarsag, dels formedelst de jævnlige Sygdomme, som Fruentimmeret ved altfor megen Stilhed og Sæde ved Kniplingskrinet og Mandfolket ved mange farlige Tog paa Havet tildrager sig. Til den Fattige at soulagere rækker ej alle Haanden efter Ævne og Billighed, den velhavende Bondemand giver gemenlig 4, 5 à 6 Sk. maanedlig, Kaadneren 1 à 2 Sk., men hvad er det til saa mange? Derfor maa

¹⁾ Stint eller Smelt er en ca. 1 Fod lang, fint bygget og derfor til dels gennemsigtig Laksfisk, der bl. a. findes i Vesterhavet og Kattegat, i Vestjyllands og Østjyllands Fjorde. Navnet Stint kommer af dens ejendommelige Lugt. Naar Præsten her kalder den Stinte, er e't maaske kommet til for Rimets Skyld.

Bettelstaven gøre det bedste, som ingensteds bruges flittigere. — Af Herskabet paa Schackenborg gives aarlig til Skolekassen 10 Rd. og til de Fattige 3 Mk. og 4 Tdr. Byg. Endelig er af vor Greves Farfader legeret 2000 Rd., hvoraf Renten bliver uddelt til E., Daller, Møgeltønder og Ballum Sognes Fattige, saa vidt de er under Grevskabet, men da Distributionen sker ved Delefogder, uden at Præsten har noget dermed at gøre, stod jeg i Tvivl, om jeg burde meddele det eller ikke, dog Godgørenhed fortjener altid at prises og lægges for Dagen.

Præstegaardens Avling er i den nye Matrikul anslagen til 13 ³/₄ Tdr. Men Kirkens Hrtk. har jeg forgæves efterspurgt, saavel hos Kirkeværgen som paa Schackenborg; den gamle Kirkeværge er just nu død . . . Vil derfor slutte min Relation i Formodning, at dette lille maa tjene til Bevis paa min oprigtige Attraa til at være Ds. Højærv. til Vilje og Publico maaske til Nytte og Fornøjelse.

Møgeltønder Sogn. Der er to Indberetninger af Pastor V. C. Zoëga, dat. 17. Maj 1766 og 16. Marts 1768, og desuden en underskreven af hans Forgænger, Christopher Schultz, udateret.

Af Præstelisten: „Præsternes Navne fra Reformationen findes paa en særlig Tavle udi Koret antegnet med deres Fødested og Aaret, naar de kom til og fra Embedet, Ellers findes intet skriftligt“. Hvad Zoëga har givet, er samlet efter mundtlige Beretninger. — Den uhyggelige Historie om Præsten *Laurids Thomsen*, der blev brændt 1614, fordi han havde drevet Blod-

skam med sin Datter med Hustruens Vidende, hvorfor ogsaa baade hun og Datteren blev halshuggede, fortæller Wiberg Ord til andet efter Zoëga. Blot tilføjer Zoëga, at Moder og Datter halshuggedes i Møgeltønder nær ved Kirken, hvor Retterstedet var, hvor nu Skolehuset og et Krohus staar, og de blev begravede under Galgen ved Gallehus tillige med Præstens Aske.

„Der haves, saa vidt jeg har kunnet udforske, ingen publique Efterretninger om denne fæle og græsselige Tildragelse, og Akterne derom maa enten være brændte, da for mange Aar kom Ild ud paa Schackenborg, som ogsaa angreb Bibliotheket og Arkivet, eller maa endnu paa Sch. findes i de store Kister, fulde af gamle Brevskaber, som der staar forseglede fra mange Aar“. —

Jørgen Pedersen Hegelund . . . Paa hans Begravelse oppe mod Kordøren ligger en stor Ligsten. Af denne ses, at han havde 10 Børn, hvoraf de 5 levede ved Faderens Død 1653. Paa samme Sten staar ogsaa Gravskrift over hans Eftermand og Svigersøn *Bagge Pedersen Rhode* og Hustru *Anna Hegelund* samt dennes Eftermand *Lauge Hansen Stauning* og Hustru *Ursula Laues*. En af Bagge Rhodes Sønner, Bagge, blev Raadmand og Borgmester i Kalundborg, som der skal være død uden Livsarvinger; hos ham opholdt sig en taabelig Broder *Jørgen*. *Lauge Stauning* [om hvem Wiberg siger, at han var en kæk Officer, før han blev Præst] . . .

„var som Student ved Københavns Belejring en Anfører for de andre Studenter og holdt sig saa brav, at Feltherre Schack lagde Mærke til hans Person og fremmede ham til Møgeltønder Kald, dog blev han med to Studenter sat paa Valg og af Menigheden valgt,

hvilket fortælles af gamle Folk efter hans egen mundtlige Beretning. Det Korsgevær, hvormed han kommanderede sine Kammerater i Belejringen, findes her endnu hos hans Søns Datter Ursula Niels Poulsen Munks . . . Han berømmes af en Del Gamle her i Sognet, som har kendt og endnu ikke glemt ham, for en meget ærlig, retfærdig, munter og velbegavet Mand og en stor Børneven. I Kirken staar hans Portræt udi legemlig Størrelse . . .“ Med sin første Hustru, Formandens Enke Anna, havde han Datteren Sophie Margret, g. m. Hans Jürgen Hudtvad, og Sønnen Bagge, som var By- og Raadstueskriver i Kalundborg, da Faderen døde, og Værtshusmand i Tønder Amt, samt Datteren Maren, g. m. Niss Nansen, Bondemand her i Sognet. Med sin Hustru Ursula, Peder Wessels Datter, havde Hr. Lauge mange Børn, af hvilke ingen havde synderlig Lykke, deribl. Peter Lagoni, en Student, der skal have haft gode Gaver til Prædikestolen, men var af et altfor lystigt Temperament og til sidst blev liderlig; han var nogen Tid Møller i Lindskov Mølle her; hans Datter af 1. Ægteskab med en Ursula er endnn i Live og har først været g. m. en Bonde Karsten Andersen ved Aaen og har 3 Sønner og 3 Døtre, som bor iblandt os i skikkelig Velstand; 2. Gang var hun g. m. Kniplingskræmmer Niels Poulsen Munk, med hvilken hun har to Børn; Peter Lagonis 2. Hustru efterlod han uden Arvinger, og hun er nu g. m. Skoleholder Jens Richtersen. En anden Søn af Hr. Lauge, Lago Lagoni, var et liderligt Menneske og blev kgl. Matros blandt de saakaldte Rigs-tjenere i Kbhvn.

Malte Junghans . . . efterlod sin Enke med flere,

dels uopdragne Børn og megen Gæld; hun drog med Børnene til Jylland, hvor hun havde Paarørende; en Søn, Jørgen, blev Student, en anden, Niels, Soldat. — *Johan Henningsen* havde med sin anden Hustru Elisabeth, som efter Mandens Død drog til sin Hjemstavn Hamborg, Sønnen Nicolai Johan, som blev Meuler(?) i Hamborg, og Datteren Cathrine Magdalene, som blev g. m. en Sukkerbager. Enken har levet i Hamborg og nydt Pension af Kaldet til Maj 1765. — *Godske Møller* . . . havde været Hofmester for Grev Otto Diderik Schack, der kaldte ham til Møgeltønder. Hans Ihu-kommelse er endnu iblandt os en Velsignelse, og han har efterladt sig den Berømmelse, at han var en meget vellærd, retsindig, redelig og flittig Mand i sit Embede og eksemplarisk, oprigtig og venlig i sin Omgængelse. Hans Enke (Cathrine Magdalene Krahe) lever endnu (1766) i Kolding og har hidtil kun nydt $\frac{1}{3}$ Pension, da her har været 3 Præsteenker fra 1742 til 1765. Hans endnu levende Børn er: Otto Didderik Møller, som konditionerer i Fyn og fra sin Vugge af har haft Expectance paa Møgeltønder Kald, som nu er blevet fornyet og konfirmeret; Johan Eskild Møller, opholder sig som Cand. i Kbhvn.; Anna Sophie, g. m. Sognepræst Kleist til Bjerte; Ingeborg, tjener hos Herskabet i Kbhvn.; Gedske, født efter Faderens Død, lever hos sin Moder i Kolding. I Kirken staar hans Portræt i legemlig Størrelse med denne Underskrift:

Et højvelbaarent Sind, et præsteligt Exempel,
 Et Hjerte uden Skrømt, Forstands og Visdoms Tempel
 Paa dette Skilderi med ægte Farver staar;
 At sette Pris paa ham knap nogen Pen formaar.
 Du ser ej andet her end Skyggen paa en Plade.

Den store Møller selv forsvandt. Eja, den Skade
 Knap i vor Lives Tid af vore Hjerter gaar.
 Dog han i Ærens Lys blandt Guds Udvalgte staar.

Natus 1699 d. 18. Decbr.¹⁾. Mortuus 1741 d.
 19. Jan.

Bendix Meyer . . . Af Ligstenen paa hans Grav i Kirkegulvet langt neden for Korset ses, at han er født 5. Oktbr.²⁾ 1705. — *Christopher Schultz* . . . havde med sin første Hustru Catharina Augusta, som døde i Barselseng i Juli 1744, en Søn Johannes, der for nogle Aar siden døde af Børnekopper i Kbhvn. som stud. theol.

Om sin Slægt siger *Vilhadus Christian Zoëga* bl. a., at hans Farfader Matthias Z., f. i Vilstrup Præstegaard 1667, ofte prædikede for den kgl. Hofstat, da den for Pestens Skyld opholdt sig i Kolding 1709, med saadant Bifald, at Prinsesse Sophie Hedevig begærede ham til sin Hofprædikant, hvilket han for Svagheds Skyld ej kunde antage, men da han var 60 Aar, blev han saa stærk, at han altid kunde forrette sit Embede, naar Turen faldt ham til, indtil knap et halvt Aar før sin Død. Hans Oldefader Paulus Z. . . . blev først Rektor i Ystad og herfra kaldet til Vilstrup 1660, hvor han fandt Præstegaarden afbrændt og alting i Sognet af Fjenderne ruineret, saa at der kun var 5 Ægtepar tilbage. „Denne Paulus Zoëgas Farfader Matthias var en Adelsmand i Italien, som besad store Godser ved Verona og havde den Ulykke udi en Duel at aflive Hertugen af Verona, hvorfor han borttrømte, først til Wien, og da han ikke der kunde finde Sikker-

¹⁾ Wiberg siger 28. Decbr.

²⁾ Wiberg siger 13. Oktbr.

hed, flygtede han til det Lüneborgske Hof, hvor han nogen Tid var Lutenist og Sprogmeister, drog derfra til det Mecklenborgske Hof, hvor han hos de fyrstelige Børn var Magister morum, ved Hofprædikanten Johan Stampe blev omvendt til den lutherske Religion og fik hans Datter til Ægte. . . . Tilsidst kom han i Tjeneste ved det fyrstelige Hof i Kiel som Gehejmesekretær og Kammertjener, i hvilken Station han døde. Det sker ikke for min Families Skyld, men efter Ds. Højærv.s gunstige Befaling, da Præstens Genealogi opstigende og nedstigende æskes, saa vidt den haves her, at jeg har anført disse visse og sandfærdige Efterretninger om mine Forfædre, som udførligere kunde forklares, om det agtes fornødent, særdeles dette tillægges, at sidst bemeldte Matthias Z. blev af Paven ej alene Godset, men endog anselige Fordele desuden tilbuden med Vilkaar, at han skulde komme tilbage til den papistiske Tro, men da han ikke vilde eller kunde bekvemme sig hertil, blev han in effigie brændt og alt hans Gods konfiskeret¹⁾. Om sig selv siger Vilhad Zoëga, at hans første Hustru døde i Barselseng 7. Decbr. 1763 efter at have født 5 Børn: a) Jørgen, f. 20. Decbr. 1755, b) Ulrikke Augusta, f. 16. Nov. 1757, fik udi sit 5. Aar en Sygdom af et Fald og en stærk Forskrvelse, hvorved hun blev saa daarlig, at hun maa gaa med Krykker, da hun ellers er frisk og

¹⁾ Se bl. a. Gjessing, Jubel-Lærere III p. 406, P. Rhode, Saml. til Haderslev Amts Beskrivelse, p. 318, og A. D. Jørgensen, Georg Zoëga, p. 3 og 312. Rhode gengiver Matthias Zoëgas Historie mest omstændelig og mest overensstemmende med Vilhad Zoëgas Ord, men da der dog er nogle og ikke uvæsentlige Afvigelser, har jeg taget Beretningen med her.

munter; c) Hans, f. 11. Novbr. 1759, d. af Børnekopper 29. Novbr. 1760; d) Hans, f. 29. Novbr. 1761; e) Carl Ludvig, f. 24. Novbr. 1763; i 2. Ægteskab har han Datteren Henrietta Emilia, f. 20. Mai 1766.

Kirken kaldes St. Nicolai Kirke, hvis Billede sirlig udhugget i eet Stykke Egetræ findes i Vaabenhuset foragtelig ved Døren hensat Den har et højt Spir med Spaantag, hvorpaa er en forgyldt Knap, Fløj og øverst et Kors, og er ellers overalt tækket med Bly Loftet er af Fjæle ganske nyt, og Skabelsen, Lidelsen og Dommedag er derpaa ret smukt afmalet. I Koret og uden for samme er to murede Hvælvinger, prydede med Evangelisternes og Apostlenes malede Billeder, som er meget vel gjorte og af Kendere berømmes Den grevl. Herskabs Stol er til stor Pryd for Kirken. Altertavlen forestiller vor Frelscers Lidelse paa Golgatha og hans Opstandelse i gammelt Billedhuggerarbejde, som priser sin Mester, saavel som ogsaa de 4 Evangelister og 12 Apostle, hvorpaa Forgyldningen ikke er sparet, da endog Personernes Haar og Skjegge, ja Hestenes Manker og Rumper dermed er forsynet og endnu er saa dejlig, at den synes ganske ny. Prædikestolen er og siret med adskillige smaa Figurer af Billedhuggerarbejde, som vel skal forestille de ved Christi Lidelse brugte Instrumenter, med Inskription: Christus er saargjort for vore Synder; Himlen er og siret med Forgyldning og Billedhuggerarbejde, og derpaa læses: Herre Jesus, i dig lever og i dig dør jeg, deri er jeg død og levende; den bæres af 3 udhugne Engle, den ene ovenpaa den anden . . . underst paa Prædikestolen læses: Anno

1694 hat der Oberinspector dieser Grafschaft H. Nicolaus Tych diese Cantzel Gott zu Ehre und dieser Kirche zum Zier verehret. Paa Pillernes Hvælving mellem Prædikestolen og den grevl. Stol hænger den Korsfæstedes Billede og de to Røveres, meget dejligt malet . . . Over Funten hænger et Laag, smukt siret med Billedhuggerarbejde forestillende Christi Daab, de 4 Evangelister og Apostlene Paulus og Peder med Omskrift: Hvo som tror og bliver døbt, han skal blive salig, men hvo som ikke tror, han skal fordømmes; oven over disse imod Spidsen ses 6 smaa Figurer, der holder de Instrumenter, som er blevne brugte ved Korsfæstelsen. — Kan det ellers regnes som noget mærkværdigt, at Døbestenene kan bevare Vandet for Forraadnelse, da har vores den Kraft, thi i mange Aar er ikke kommet frisk Vand deri, og dog er det saa klart den Dag i Dag, som om det nylig blev gydt deri. Paa de saakaldte Ambonia (Pulpiturer), hvoraf to oppe ved Koret er for Kvindfolkene, og et paa den nørre Side og ved Taarnet for Mandspersonerne, er bibelske Historier sirlig malede . . . Under Koret er den gamle grevl. Begravelse, men ved Koret paa den nørre Side har Greve Hans Schack for tre Aar siden (1763) ladet et dejligt Begravelseskapel tilbygge, siret med Gipsværk og Guld af Marmorfliser, og derudi staar hans Faders, Forfædres og Søkendes Lig. Desuden findes paa Kirkegulvet 5 under Jorden murede Begravelser, hvoraf de 3 tilhører Herskabet, den ene er Præstens, hvilket Peder Hegelunds Ligsten forklarer, den femte hører til forrige Birkedommer Thomsens Hus, som ses baade af Ligstenen og af den paa Væggen hængende

Tavle . . . En stor forgyldt Sølvkande er foræret af Grev Schack, hvorpaa hans Vaaben og H H G S 1674; en ny Sølv Kalk og Disk har Hans Schack for faa Aar siden ladet forfærdige; en Sølvoblatæske er foræret af Grevens Moder, betegnet med A E G v. S; desuden en liden sølvforgyldt Kalk og Disk med en liden Sølv-Vinflaske til at betjene Syge med; to Klingpunge med Sølvklokker og Rester af rødt Fløjel . . . I Taarnet to Klokker, den mindste med gammel Skrift: Anno MCCCXXXIII; paa den anden staar: Jørgen Pedersen Hegelund Sognepræst, Michel Christensen og Hamb Pedersen Kirkeværger, Laurids Lauridsen Birkefoged. Baltzer Melchior me fecit, Flensborg. Soli Deo gloria 1642.¹⁾ — 1767 er bygget 3 smukt indelukte med Vinduer og Forgyldning sirede Stole, nemlig to under Pulpiturerne ved Orgelet, den ene bekostet af Inspektørerne Andersen og Fabricius, den anden til Præstens Familie af Kirken bekostet; den tredje bygget af Birkedommer Thomsen under Herskabets Stol.

Af Inskriptioner foruden de nævnte: „I Koret paa søndre Side ved Indgangen til den gamle grevl. Begravelse ligger en smukt udhuggen Ligsten og paa Væggen er anbragt en stor sort Marmorsten, trindt omkring omsiret med Løvværk og Blomster af Træ og et Vaaben, som er en Bjørn“, begge med latinske Indskrifter, over Georg Ursinus (o: Bjørn), der døde ved Aar 1700 som Inspektør paa Schackenborg ²⁾. Paa Væggen neden

¹⁾ Om Klokkerne se Haupt II p. 596.

²⁾ Ikke „som 30 Aar havde rejst udenlands med den Schackske Familie“, saaledes som Danske Atlas siger. Da de ret interessante Inskriptioner intetsteds, saavidt jeg ved, er gengivne, anfører jeg dem her.

for Prædikestolen et Epitafium af Træ med Evangelisternes Billeder og en Maling, som forestiller Christi Forvandling paa Bjerget, over Jens Pedersen, Skriver her paa Slottet i 28 Aar, Kirkeværge i 20, Digefoged i 8 og Sandemand i 18 Aar, d. 1629 i hans Alders 61. Aar, og over hans Formand Poul Hansøn, d. 1603 i hans Alders 40. Aar, samt deres kære Hustru

Paa Ligstenen:

Alia mihi reservatur corona, quam Christus dabit. Adsta, viator, et lege, quæ lapidi vicini parietis insculpta vides. Postea abi et fallax illud vitæ humanæ curriculum ex florum curriculo colligens operam da, ut quam optime vivas et morieris.

Georgius Ursinus gloriosam corporis resurrectionem hic expectat

(Mig forbeholdes en anden Krans, som Christus vil give. Stands, Vandringsmand. og læs, hvad du ser indridset paa Stenen paa Nabovæggen. Gaa saa bort og befit dig paa, idet du bedømmer Menneskelivets upaalidelige Forløb efter Blomsternes Livsløb, at leve og dø paa bedst mulige Maade. Georg Ursinus venter her Legemets ærefulde Opstandelse).

Paa Epitafiet:

Mortalis Viator! Meditatio mortalitatis ad cavernam ursinam te duxit, non quidem feri et veri ursi, est tamen ex familia Ursinorum Georgius Ursinus. Pomeranus Colbergensis, a juventute optimis scientiis et linguarum cognitioni deditus, post triginta annorum peregrinationes ab illustrissima Schackiorum familia, ut comitatui Schackenburgo præset, vocatus, sed paulo post a Deo, ut coeli gaudiis interesset, evocatus. Tanquam mortalis quidquid habuit mortalitatis libenter deposuit; anima, coelestem vitam expetens, coelitem in coetum pervenit; corpus, paululum quietis hic capiens, ad Christi vocem, surgite, vos mortui, ad eundem locum tendet, et cum anima conjunctum æternas Dei laudes in æternum decantabit. Januam hujus vitæ ipsi aperuit medium fere seculi decimi septimi, sed finis ejusdem seculi eandem iterum clausit.

Admonitio.

Coelibem vitam egit, tanquam coelebs solus hic quiescere voluit. Cave itaque mortuum hic inferas aut mortui loculum moveas, alias execranda morte moriaris, et nullo in loco tranquillum quietis locum consequeris.

Anna sl. Jens Skrivers, d. 1653 i hendes Alders 71. Aar; Gud velsignede dem med 3 Sønner og 10 Døtre, af hvilke en Søn og tre Døtre lever. Dertil hører en Ligsten i Kirkegulvet med samme Navne og Aarstal og en i Jorden muret Begravelse“. — Om Bonden Peter Henrichsen, der døde 1592 127 Aar gammel, og hvis Brystbillede hænger i Kirken, fortælles, at han skal have haft saa gode Kræfter, at han den sidste Sommer, han levede, købte sig en ny Le og brugte den til at hugge Græs med. — „En Tavle fra 1642 med deres Navne, som havde betalt til den ny Klokke et vist Kvantum, der paa Tavlen er specificeret, og derfor alle med deres Børn havde samme Klokkens frie Brug, hvilket nu cesserer, da enhver maa betale Klokkens Brug ved deres Lig“. — Paa Bendix Meyers Ligsten (se

(Dødelige Vandringsmand! Tanken paa Døden har ført dig til Bjørnens Hule, om ikke den vilde og ægte Bjørns, men til Bjørnens Familie hører dog Georg Ursinus fra Colberg i Pommern, fra Ungdommen hengiven til de ædle Videnskaber og til sproglige Studier, efter 30 Aars Rejser i Udlandet af den berømmelige Schackske Familie kaldet til at forestaa det Schackenborgske Grevskab, men kort efter af Gud bortkaldet for at blive delagtig i Himlens Glæder. Som dødelig har han med Glæde aflagt alt, hvad han havde af forgængeligt; hans Sjæl, som higede efter det himmelske Liv, er optaget i de himmelske Skarer; hans Legeme, som her nyder en kort Hvile, skal ved Lyden af Christi Røst: „Staar op fra de Døde!“ ile sammesteds hen og skal der, forenet med Sjælen, synge Guds evige Pris i al Evighed. Døren til dette Liv aabnede for ham omtrent Midten af det 17. Aarhundrede, men Slutningen af det samme Aarhundrede lukkede den igen.

Advarsel.

Han levede som Pebersvend, og som Pebersvend har han villet hvile her alene. Tag dig derfor i Agt for at føre nogen Død herind eller flytte den Dødes Kiste, thi ellers vil du dø en forbandelsesværdig Død, og du vil aldrig nogetsteds finde et roligt Hvilested).

ovfr.) blev først i Beg. af 1768 hugget fig. Inskr.: „Læs dette, Pilgrim, og lad denne Sten erindre dig om din Dødelighed. Se, dit Liv er en Vandringsskab fra Vuggen til Graven, igennem Tiden til Evigheden. Sov ikke paa din Rejse, det gælder din Sjæls Velfærd, mens vaag og bed og behold Ham altid i Sigte, at du maa lande i de evige Glædsens Boliger . . .“ Hans Enke, Anna Sophie Claudius, f. 15. Maj 1715, er ogsaa begravet her, d. 11. Novbr. 1767.

Om Kirkens og Taarnets Genopbyggelse i 1630, efter at Taarnet ved en Storm 16. Decbr. 1628 „var blevet kastet ned paa hele Skibets Længde, saa at dets hele Overdel med Stolene blev slagne til Grus“, fortælles, at Spiret tabte „ved 15 Al. af sin Højde, som forhen var til stor Nytte for Søfarende, saa det kunde ses langt ud i Vestersøen og rette Sejl derefter, særdeles naar de skulde gennem det farlige Lister Gab. Jeg foregives, at Hollænderne af dets Aarsag skal have gjort det Tilbud, at de vilde kontribuere $\frac{1}{3}$ til sammes Opbyggelse med Vilkaar, at det skulde have sin forrige Højde igen, men det er ikke troligt, at man skulde have refuseret dette Tilbud, med mindre at Taarnet ikke var blevet agtet stærkt nok til at bære saadant højt Spirs Byrde.

Kirkens Hrtk. er 18 Tdr. 4 Skpr. 3 Fdkr. 1 Alb., dels Ager og dels England. Desuden ogsaa nogle faa saakaldte Kirkens Kaad eller smaa Huse, bygte paa Kirkens Grund, hvis Besiddere, der selv ejer Bygningen, giver en aarlig Afgift og ved Reparationer ved Kirken maa gøre Haandarbejde, ligesom de, der har de andre Jorder i Fæste, maa gøre Kørsel til Kirkens For-

nødenhed, men ved store og Hovedreparationer maa hele Sognet føre Materialer til og gøre Haandarbejde . . .

Kirkens staaende Udgifter er: Studii Skat 1 Rd., Cathedricum 4 Mk., til den luth Kirke i London 2 Mk., til Skolekassen 3 Rd. 2 Mk., til de Fattige 1 Rd., Provstens og Præstens Løn 2 Rd., for Brød og Vin at holde 10 Rd., for Lintøj at vaske 3 Mk., Orgelmesterens Løn 12 Rd., Bælgetræderen og for Ringen og Opvartning ved Urværket 11 Rd., Kirkeværgens Løn 2 Rd.

Kongetienden ydes, saa lidt som Kirkens og Præstens Tiende, in natura eller i Kærven, som ved Grevskabets Oprettelse skal være anderledes indrettet, og hører til sammes Privilegier, at Greven selv tager Kongetiende eller et Ækvivalent derfor; den regnes for 105 Tdr., og deraf findes i Ballum Sogn 72 og i Emmerlev 33 Tdr.

Præstegaardens Hrtk. regnes for 8 Tdr. Bygningen overdrages nu til Successor for 500 Rd., og betales aparte Ledpæle, Planke- og Stakitværker; dog kan jeg se af Skifteprotokollen, at Bygningen forhen er bleven modtaget efter Taksation, som gik højere. Til Præstegaardens Fata maa regnes, at Kirken forhen ejede og vedligeholdte et stort Stykke Hus af 25 Fag, hvorudi var bl. a. Bryggers og Bagerhus, en Kælder og en stor Sal paa 6 Fag; men da dette Hus i sl. Henningsens Tid var meget brøstfældigt og behøvede en haard Reparation, gjorde Hans Schack for at slippe for Bekostningen ham den Proposition, at Huset skulde være ham forvaret, hvilket han modtog med Tak, men i Stedet for at istandsætte samme, brækkede han det af og solgte Materialerne, hvilket gik saa hen, da der

ingen var, som satte sig imod den deraf for Successor-erne flydende Skade, thi da Hr. Henningsen ingen Avling brugte, kunde han undvære Loen og indrette den til et lidet Bryggerhus, men Hr. Møller saa sig nødt til at bygge baade Bryggerhus og Vognskur og indrette Loen, hvor den før var, og Præstegaarden har undværet en Kælder, indtil jeg ved min Ankomst saa mig foraarsaget til at lade saadant umistelig Værelse med stor Bekostning gøre. Ellers er Bygningen i skikkelig Stand og overalt grundmuret.

Sognets kontribuerende Hrtk . . . er vistnok 289 Tdr. Præsten nyder ikke sin Tiende rigtig efter Loven, men faar lidet Korn og af nogle Penge efter en gammel Akkord, som kan have været god nok i de Tider, da der blev mindre avlet og Jorden heller ikke saa vel behandlet, hvilket ganske øjensynligt er til Præstens store Fornærmelse, men ikke uden stor Fortred og Ulejlighed kan omgøres . . .

Møgeltønder By er stor og velbyggt og bestaar af 22 hele og 2 halve Bøndergaarde foruden Præstegaarden og Degnens Bolig, som Degnen nu selv ejer og maa istandholde og til Successor overlade for 250 Rd. (hvilken Forandring af Greven for faa Aar siden er gjort), og et Skolehus. Til samme By hører ogsaa den saakaldte Slotsgade, som er meget anselig af sin regulante Brede, og ved en Del nye moderne Bygninger, særdeles paa dens Sønderside, som er tækt med Tagsten og siret med en dejlig Lindeallé; den bestaar af 42 Huse, som dels, især paa den søndre Side, er i hinanden bygte; i samme Gade er og et nyt Tinghus med Fangetaarn, som Otto Diderik Schack har ladet bygge

og sired med den grevl. Families Portrætter. Ø. for Gaden ligger Slottet . . . med en dejlig Have . . . nuv. Greve har anlagt en ny Have S. derfor. — *Bønderby*, hvortil hører en stor Gaard *Brink* og to *Kannikhusgaarde*, som forhen har været Kannik- eller Hospitalsgodser, bestaar desuden af 21, dels hele, dels halve Gaarde, hvoraf 5 hører til Tønder Amtstue og 16 til Grevskabet, samt 4 Kaadnerhuse til Haderslev hørende, 6 til Tønder og 16 til Schackenborg, foruden Skolehuset. — *Stokkebro* har vel Navn af en Bro og Stok, som ligger over den fra Lindskov Mølle N. for Byen flydende liden Strøm, som om Sommeren er ganske tør, og bestaar af 18 Schackenborgske og et Tøndersk Kaadnerhus. — *Nordtoft* bestaar af 6 Schackenborgske og 3 Tønderske Kaadnerhuse, *Toghale* af 6 gode Bøndergaarde, hvoraf den ene ligger til Tønder og de 5 til Schackenborg, og af 2 Schackenborgske og 2 Tønderske Kaadnerhuse, nogle smaa Lejehuse og et Skolehus. — *Gallehus* har sit Navn af en Galge, som der forhen har staaet, men nu er omfalden, saa at Stumperne deraf ikkuns ses, siden den Gud ske Lov ikke i dette seculo har været brugt; desuden findes her to grevl. Bøndergaarde og for Resten 50 Kaadner- og nogle Lejehuse, hvortil ligger dels store Tofter, som bruges til Køkkenurter, og hvoraf en god Skilling gøres, dels nogle Agre paa Heden, som til Sæd og Græsning bruges, siden 26 Kaadnere endog har noget Hrtk. uden at yde Tiende deraf. V. for Gallehus ligger *Lindskov Mølle*, som om Sommeren ikke har tilstrækkeligt Vand. — Fra det lidet Krohus *Altona* paa Vejen til Tønder løber en liden Aa gennem Møgeltønder Kouge S. for

Møgeltønder gennem en Siil eller Vandløsning, kaldet *Fjeltring*, ned i Rutebøller Koug og derfra i Vesterhavet, af hvilken Aa, hvis Navn ej haves, Beboerne i Møgeltønder Koug kaldes *Aablinger* eller de Folk ved Aaen. Under dette Navn („ved Aaen“) befattes 13 beboede og 4 ubeboede eller øde, mestendels store Gaarde, som ligger hver for sig paa smaa opkastede Banker, som kaldes Werf, i en Strækning af $\frac{1}{2}$ Mil. Til Beskyttelse for denne Egn, som er hele Vinteren under Vand, og ogsaa ofte om Sommeren til største Skade for Jordens Grøde, tjener det store Håvdige fra Vestersøen til Rutebøll og Sommerdiget her inden i Kougen, uden for hvilket ligger 4 smaa Gaarde, ligeledes paa opkastede Banker . . . og 7 Fiskerhuse, kaldet *Luft* eller egentlig *Styrlyft*, og har deres Navn af en Tildragelse, som ikke uden Forargelse kan fortæles, saa ogsaa et Krohus *Gripenfeld* og et do. nyt *Legan* . . . Mellem Møgeltønder og Tønder er et lidet Hus *Ray* paa det Sted, hvor forhen en Herregaard af s. Navn har staaet, og hvis Rudera endnu findes, dog har jeg ikke kunnet faa nogen vis Efterretning om sammes forrige Besiddere og Tilstand, men alene dette, at den ved Grevskabets Oprettelse blev lagt til Schackenborg.

Tilforn var kun een Skole her i Byen, som var almindelig for det hele Sogn, men som mig sagt blev 1734 endnu to indrettede, den ene i Bønderby for denne, Brinkgaard, Kannikhus og Stokkebro, den anden i Toghale for denne, Nordtoft, Gallehus og Lindskov Mølle. Skoleholderen maa leve af Ungdommen hver i sit Distrikt, og faar han ug. 2 Sk. for sin Umage, hvilket

er altfor lidt, saa anden Løn har Skoleholderen i Møgeltønder ikke, ja ej engang frit Husværelse. Men da de andre to Skoledistrikter er ganske smaa, bekommer han i Bønderby i aarlig Løn 7 Rd. 2 Mk. og han i Toghale 3 Rd. 2 Mk. og fri Bolig. De, som bor ved Aaen, Diget og Luft, er med deres Børns Undervisning forlegne, da det baade om Vinteren er ugørligt og om Sommeren farligt at faa dem til Møgeltønder Skole, hvorfor de nærmeste Naboer, som dog ligger vidtløftig adspredte og om Vinteren ved Vand er adskilte fra hinanden, slaar sig sammen og holder et ungt Menneske, der kan undervise deres Børn . . .

Grev Hans Schack har legeret til hele Grevskabets Fattige 2000 Rd., at de deraf skal nyde Rente aarlig til St. Hansdags Tid, deraf til Møgeltønder Sogn 28 Rd., til Ballum 28 Rd., til Emmerlev 12 Rd., til Daler 12 Rd. og de øvrige 20 Rd. uddeles paa Strøgodset. Sognets Fattige er nu 32, dels Personer og dels Familier, til hvilke maanedlig efter deres Lejlighed gives 6 til 2 Mk. og nogle desuden noget til Klæder og Husleje og i Sygdom til Pleje og Medikamenter. Armfogden taar maanedl. 1 Rd. 2 Mk. og aarlig 3 Rd. 2 Mk. til Husleje og ligesaa meget til Klæder. Saa betales og af samme Sognets Kasse aarlig 10 Rd. 2 Mk. Løn til to Skoleholdere. Til Kassen kontribuerer Herskabet kvartaliter 8 Rd. 2 Mk., Præsten 2 Rd. 2 M., andre 1 Rd., 4 Mk., 3 Mk. til 2 Sk., hvortil ogsaa hjælper, hvad der falder i Klingpungen og Blokken og kan aarlig løbe til 30 Rd. og mere, saa ogsaa hvad der findes i Sportler som ved Bryllupper, Barseler og Ligbegængelser i Bøndernes Huse.

Den bedste Næring er Agerbrug og Hestes og Hornkvægs Opdræt, som meget vel lykkes i denne gode Egn, saa at disse Kreatur har fuldkommen Vækst, naar de fylder til 3. Aar. Her avles alle Slags Korn undt. Hvede, dog ikke saa megen Rug, som i det folkerige Sogn fortæres, og meget lidt Boghvede paa Heden ved Gallehus; den fornemste Sæd er Byg og Havre, hvoraf en Del sælges . . . Den største Del af Marken bruges idelig til Pløjning og kaldes derfor Al-Sæd-Land, der af gode Husholdere gødes hvert 3. Aar, og saas de to bedste Aar med Byg og det 3. med Rug eller Havre. Undertiden lægges en Ager imellem Kornet ud til Græsning og hviler 4—5 Aar, hvilken Maade kunde tjene meget til Jordens Forbedring, hvis den almindeligere blev brugt, thi de flg. Aar betaales udi Kornets Mængde og Bonité rigeligt det, hvad der savnes, naar den hviler. Det Land, der ligger S. for Møgeltønder By og ved Aaen, er afgravede Fenner til 12, 10, 8, 6, 4 eller 3 Demater, og bruges en Del til Høbjærgning og Græsning, mellem pløjes og en Fenne og besaas med Byg eller Havre og gødes af gode Husholdere, dog naar den kun er to Aar under Pløjning, gødes den ikke. — Paa Gallehus Hede er et stort Stk. Jord, der kunde bære bedre Frugt, naar det blev dyrket, hvormed ogsaa er gjort en god Begyndelse, hvis Fremgang vel derved forhindres, da den er temmelig langt fraliggende og dels behøves til Flagger som den eneste Brændsel her. — Næsten alle af Kvindekønnet beskæftiger sig med Kniplingsfabriken fra deres 6. Aar til deres høje Alder, endog med Brillen . . ., og prises de Forældre lyksalige, som velsignes med Døtre, hvilke, naar de

er 6 Aar, sættes i Kniplingsskole, og naar de har været et Par Aar i Lære, kan fortjene Klæder og Føde og derefter langt mere til Forældrenes Hjælp. En Del søger deres Brød ved Søen, fornemmelig fra Holland, som ofte der nedsætter sig, og ikkun faa kommer igen tilbage, hvorover de Søfarendes Tal fra Tid til anden her formindskes.

Sjælden kommer Ulvene fra Druset Skov ved Lygumkloster ubedet til os.

Til Slut siger Zoëga, at han giver aarlig 54 Rd. i Enkepension, 2 Rd. til Ribe Stifts gejstl. Enkekasse, 1 Rd. i Studii Skat, 4 Mk. i Cathedratum, 12 Rd. i Familieskat, 9 Rd. i Ekstraskat, 6 Rd. til de Fattige, 10 Rd. til fattige Børns Underholdning, i alt 94 Rd. „Vil man dertil regne den uomgænglige Folkeløn til en Præceptor og 5 Tjenestefolk og de til Præstegaardens Vedmagtholdelse fornødne aarlige Bekostninger, saa løber disse Pensioner af Kaldet langt over 200 Rd.“.